

V

KLASZTOR ŚW. JÓZEFA W POZNANIU

1. ZAŁOŻENIE FUNDACJI I DZIEJE BUDOWY KOŚCIOŁA

Katarzyna z Leszczyńskich Tęczyńska, dzięki której karmelici bosi otrzymali „Malowany Dwór” pod fundację klasztoru św. Michała w Krakowie, stała się również inicjatorką fundacji poznańskiej. Po śmierci swego pierwszego męża, Andrzeja Tęczyńskiego, poślubiła Adama Sędziwoja Czarnkowskiego, generała Wielkopolski, wojewodę łęczyckiego. Ten pod jej wpływem wystosował dnia 12 maja 1617 r. list do Kapituły Generalnej Karmelitów Bosych, odbywającej się w Rzymie, prosząc o założenie fundacji w Poznaniu. Na ten cel ofiarował 3.000 zł polskich¹. Kapituła Generalna przyjęła fundację i poleciła o. Maciejowi od św. Franciszka, świeżo wybranemu prowincjałowi, doprowadzić ją do skutku². O. Maciej wraz z o. Chryzostem od Jezusa Maryi przybyli do Poznania dnia 19 kwietnia 1618 r. Miejsce odpowiednie pod fundację znaleźli za bramą Wroniecką, w posiadłości należącej do Elżbiety Michanówny — córki Stefana Michana, doktora filozofii i medycyny. Po usunięciu trudności i sprzeciwów zarówno ze strony innych zakonów, jak również radnych miasta, karmelici uzyskali od magistratu zezwolenie na fundację i na zawarcie kontraktów kupna ogrodu z gruntem pod klasztor³. Kontrakt kupna i sprzedaży zawarto 17 maja 1618 r. i wciągnięto go do Akt Konsularnych Poznańskich⁴. O. Maciej i o. Chryzostom stali się prawnymi właścicielami i nabywcami ogrodu

¹ Arch. Gen. w Rzymie. Plut. 93. Fasc. VII. Sygn. C 1. *Fundatio conventus posnaniensis S. Joseph in Majori Polonia*; por. AKP 1. *Historia conventualis* s. 1—2; AP 1. *Fasciculus annorum* s. 66.

² Tamże.

³ Archiwum Państw. Miasta Poznania i Woj. Pozn. *Akta Miasta Poznania — Miscellanea* X/84. *Der Magistrat genemigt die Erwerbung 1618*.

⁴ Tamże. *Misc. XII/34. Stephan Michan verkauft sein Garten den Karmeliten; Klasztor — Karmelici Bosi — Poznań. C. 5. Inscriptiones variae conventus posnaniensis Carmelitarum Discalceatorum* k. 6—14. Karmelici postarali się o zatwierdzenie tego kontraktu przez króla Zygmunta w dniu 8 lipca 1619 r. Zob. AGAD w Warszawie. *Metryka koronna* 163 k. 224 v.

należącego do Elżbiety Michanówny. Za ogród zapłacili 2.120 zł pol.⁵ Po załatwieniu prawnych spraw cywilnych, zakonnicy uzyskali zgodę i pozwolenie na założenie klasztoru od bpa poznańskiego Andrzeja z Bnina Opalińskiego w dniu 17 maja 1618 r.⁶ Definitorium Generalne w Rzymie zatwierdziło i przyjęło fundację w maju 1619 r.⁷ W tymże roku otrzymali karmelici drogą darowizny sąsiedni plac od Barbary Orzelskiej. W tym samym czasie, nie wiadomo jednak w jaki sposób, stali się właścicielami realności należącej poprzednio do braci czeskich, na której przedtem stał zbór, zburzony w 1616 r. przez studentów Kolegium Jezuitów. O. Maciej od św. Franciszka, prowincjał, wyznaczył na nową fundację do Poznania: o. Marcina od św. Teresy (Marcina Kosa, 1590—1629) jako przełożonego, o. Filipa od św. Jakuba i br. Anasztazego od św. Wincentego⁸. Na Definitorium Prowincjalnym w Lublinie 1619 r. o. Marcin został wybrany pierwszym przeorem nowej fundacji. W ogrodzie klasztornym zbudowano oratorium — kaplicę z drzewa, którą 2 lipca 1618 r. poświęcił i odprawił w niej pierwszą mszę św. sufragan poznański Gaspar Hap. Obszerniejszy drewniany kościół pod wezwaniem św. Józefa, poświęcił tenże biskup 25 listopada 1618 r., a w 8 dni później udzielił w nim wiernym sakramentu bierzmowania⁹. Pomieszczenie świątyni musiało być szczupłe; albowiem o. Sebastian od św. Franciszka, wizytator generalny, w 1619 r. polecił wzniesienie obszerniejszego kościoła¹⁰. Do budowy przystąpiono w 1620 r. Ukończono ją już w roku następnym. Uroczyste poświęcenie i dedykacja kościoła nastąpiła dnia 21 czerwca 1621 r. Był to w Polsce pierwszy kościół pod wezwaniem św. Józefa¹¹. W 1622 r. odbyły się tutaj uroczystości w związku z kanonizacją św. Teresy, zorganizowane na szeroką skalę przez o. Andrzeja Brzechwę. Przebieg uroczystości spisał o. Andrzej w specjalnej broszurze¹². W kościele wzniesiono ołtarz św. Teresy. Kult tej Świętej rozślawił karmelitów bosych w Poznaniu. Wiele łask otrzymywali wierni za jej sprawą. W 1622 r., wskutek zarazy w Krakowie, przeniesiono do Poznania nowicjat z klasztoru Niepokalanego Poczęcia. Niedługo jednak i tutaj wybuchła zaraza, zabie-

⁵ Tamże; por. J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawnych czasach*, T. 2. Poznań 1838 s. 158.

⁶ Arch. Gen. w Rzymie. Plut. 93. Sygn. C 1. *Fundatio conventus posnaniensis S. Joseph in Majori Polonia*.

⁷ Bibl. Ossol. Rkps 1877. *Acta primi capituli generalis ...* s. 41.

⁸ AKP 1. *Historia conventualis (kronika klasztoru)* s. 4.

⁹ Tamże s. 6.

¹⁰ Tamże s. 13.

¹¹ Tamże s. 17.

¹² Jeden egzemplarz znajduje się w Archiwum Generalnym w Rzymie. Plut. 93. Fasc. VII. Sygn. C 1. *Relatio compendiosa triumphu celebrati Posnaniae tempore canonisationis S. M. N. Teresiae*.

rając w 1625 r. kilku zakonników¹³. Karmelici bosi z biegiem lat zaczęli powiększać swoje majątności w Poznaniu. W piątek, w wigilię Narodzenia św. Jana Chrzciciela (23.VI) 1628 r., w grodzie Kruszwicy, Katarzyna z Leszczyńskich, wdowa po Adamie Czarnkowskim, wojewodzie łęczyckim, zapisała na własność klasztorowi całe swoje dobra ziemskie za bramą Wroniecką. W tymże roku (1628) klasztor odstępuje magistratowi poznańskiemu realności Muszyńskie albo Czaplińskie za bramą Wroniecką¹⁴. W urzędzie zaś poznańskim, w piątek po świętym Andrzeju Apostole (2.XII) 1633 r. następuje submisja do zrzeczenia dworu Barbary z Jezior Orzelskiej, na rzecz o. Alberta od św. Marii Magdaleny, przeora klasztoru. W 1636 r. w Grodzie poznańskim nastąpiła donacja dla klasztoru tego dworu (położonego za bramą Wroniecką) wraz z ogrodem i przyległościami od Barbary z Jezior Orzelskiej. Na gruncie otrzymanym od Orzelskiej rozpoczęto budowę nowego murowanego kościoła. Poświęcenia kamienia węgielnego dokonał ks. bp Jan z Zalesia Bajkowski, sufragan poznański, dnia 15 lipca 1635 r. Okolicznościowe kazanie wygłosił wtedy o. Wawrzyniec od św. Michała.

Do wybudowania nowego kościoła przyczynili się znacznie swoimi ofiarami Stanisław i Jadwiga Strykowscy, zapisując w 1642 r. na ten cel czynsz od sumy 26.000 zł polskich, zabezpieczonych na czterech wsiach Piotra i Zofii Czarnkowskich. W tymże roku, dnia 9 września odstąpili klasztorowi sumę 13.000 zł polskich, przeznaczając ją na budowę kaplicy i nagrobka murowanego. Zapisali również zakonnikom kamienicę położoną w rynku poznańskim. Strykowscy należeli do największych dobrodziejów Karmelu poznańskiego. Za ich dusze odprowadzono codziennie jedną Mszę św., aż do kasaty klasztoru w 1801 r. Nie mniej wspaniałomyślnym okazał się Albert Konarzewski, który co roku składał obfite ofiary na budowę kościoła¹⁵. Znaczny wkład dali też Piotr i Zofia Osieccy, Zofia Witostońska, Konstanty Rozrażewski, Franciszek Grudziński i inni. Władysław IV, król polski, zatwierdził fundację wraz ze wszystkimi majątnościami, budynkami i zapisami, przywilejem udzielonym w Warszawie 25 stycznia 1640 r.¹⁶ Równocześnie wszystkie dobra klasztoru wyjął spod jurysdykcji świeckiej oraz uwolnił od wszelkich ciężarów publicznych.

Budowa nowego kościoła trwała przeszło 30 lat. Przerwano ją w czasie wojen szwedzkich. Dnia 28 lipca 1655 r. Szwedzi podeszli pod Poznań i zajęli miasto. W 1656 r. spalili oni wszystkie kościoły i szpitale na przedmieściach Poznania. Drewniany klasztor św. Józefa spłonął

¹³ *Hist. conv.* s. 31—53.

¹⁴ Archiwum Państw. w Poznaniu. *Misc.* XII/43.

¹⁵ *Hist. conv.* s. 75—79.

¹⁶ AGAD w Warszawie. *Metryka koronna* 186. *Regestrum secundum privilegiorum et inscriptionum cancellariae maioris S. R. M. anorum 1639—1641 k.* 138 v.—139 v.; AKLW 22. *Munimenta* ... s. 497.

w Wielki Piątek (1656 r.). Szwedzi zrabowali zakrysię i kosztowności klasztoru. Dzięki jednak życzliwości i pośrednictwu Jakuba Forgisena, obywatela poznańskiego, kalwina, część zakonników pozostała na swoim miejscu, mając do dyspozycji w ogrodzie klasztorным eremitarz św. Eliasza. Za pozwoleniem komendanta szwedzkiego eremitarz ten przebudowali dostosowując go do potrzeb klasztoru. Dnia 15 sierpnia 1657 r. reszta zakonników powróciła z ucieczki przed wrogiem. Po uwolnieniu Poznania spod okupacji szwedzkiej, w listopadzie 1657 r. odwiedził miasto król Jan Kazimierz z Marią Ludwiką, małżonką. Wracając z polowania koło klasztoru karmelitów, zobaczył zgliszcza i zwaliska drewnianego klasztoru oraz wyciągnięte do połowy mury nowego kościoła. Kronikarz podaje, że litując się, kazał wydać przywilej z kancelarii królewskiej, pozwalający na wyrąb drzewa w lasach Mosińskich, na pokrycie nowego kościoła i klasztoru¹⁷. Powoli podjęto dalszą budowę kościoła, dzięki ofiarności ks. Jana Dąbrowicza i Wojciecha Tholibowskiego, biskupa poznańskiego oraz Alberta Konarzewskiego.

Kaplica św. Eliasza nie mogła pomieścić wiernych, którzy przychodzili do niej na nabożeństwa. Dla wygody ludzi o. Fulgenty od św. Andrzeja, wikary klasztoru, postarał się w 1658 r. o zaskłębienie dwóch kaplic w południowej stronie wznoszonego kościoła. Po ich otynkowaniu i prowizorycznym wyposażeniu, rozpoczęto odprawiać w nich nabożeństwa¹⁸. W dniu 4 lutego 1658 r. bp Tholibowski, na mocy dekretu sądowego, polecił karmelitom rozebrać kalwiński zbór Rejów w miejscowości Skoki i zużytkować uzyskany materiał z rozbiórki do budowy kościoła Św. Józefa. Na przewóz tych materiałów i na budowę ofiarował najpierw 200 zł, a w następnym roku 2.000 zł z wieczystą obligacją odprawiania mszy św. o Niepokalanym Poczęciu NMP w każdą sobotę¹⁹. W latach 1659—1661 za uzyskane od dobrodziejów fundusze zasklepiono kościół i wzniesiono więzania dachowe z drzewa ofiarowanego przez Annę Bojanowską i Jakuba Rogalińskiego²⁰. W 1661 r. dzięki troskliwości o. przeora Ignacego od Jezusa Maryi kościół otrzymał okna, ławki, ambonę i prowizoryczne ołtarze. W uroczystość św. Józefa bp poznański Wojciech Tholibowski odprawił w nowej świątyni pontyfikalną mszę św.²¹, a w dniu 20 maja 1663 r. poświęcił ją wraz z cmentarzem i przyległymi gruntami²². Prace nad całkowitym wykończeniem wnętrza kościoła trwały jeszcze kilka lat. Do jego uposażenia i przyozdobienia przyczynili się Jan Domiechowski, Władysław Kłodziński, Adam Zieliński i Aleksander Tomicki. Dzięki tym dobrodziejom otynko-

¹⁷ *Hist. conv.* s. 99.

¹⁸ Tamże s. 100.

¹⁹ Tamże s. 102.

²⁰ Tamże s. 104.

²¹ Tamże s. 105.

²² Tamże s. 124.

wano i wymalowano świątynię, postawiono wielki ołtarz św. Józefa oraz wyposażono kaplice św. Jana od Krzyża i Zwiastowania NMP²³. Drzewo na rusztowania i dalszą budowę dostarczył Jan Leszczyński, kanclerz wielki koronny²⁴. Dnia 13 lipca 1687 r., po ukończeniu prac budowlanych i wystroju wnętrza, kościół został konsekrowany przez bpa Hieronima Wierzbowskiego, sufragana poznańskiego²⁵. Głównymi architektami i budowniczymi kościoła Św. Józefa byli: Jerzy Catenaci oraz Krzysztof Bonadura starszy i młodszy²⁶. Do najbardziej zasłużonych zakonników przy budowie kościoła należeli: o. Fulgenty od św. Andrzeja, o. Anastazy od Ducha Św. i o. Bazyli od Nawiedzenia NMP²⁷.

2. ARCHITEKTURA I WYSTRÓJ KOŚCIOŁA

Klasztor św. Józefa w Poznaniu usytuowany jest na wzgórzu Św. Wojciecha, przy ul. Działowej 25, w miejscu średniowiecznego kościoła Św. Jerzego²⁸, a następnie zboru braci czeskich²⁹. Kościół murowany, bazylikowy, na rzucie krzyża łacińskiego, w stylu barokowym, fasadą zwrócony na wschód do pl. Działowego. Korpus trzynawowy z transeptem. Boczne nawy niższe od centralnej, z rzędami kaplic. Rzut przyziemna zajmuje parcelę prostokąta o wymiarach 22,45×48 m.

Prezbiterium prostokątne, dwuprzęsłowe, szer. 10,50, dł. 12,30 m., o dwa stopnie wyżej położone od nawy. Ściany podzielone tokańskimi pilastrami z gzymsem mocno oprofilowanym. W bocznych elewacjach obu przęseł po dwa okna do zakonnego chóru i studentackiej kaplicy. Poniżej przejścia do zakrystii i bocznej kaplicy. Poprzeczna nawa dł. 20,50, szer. 9,60 m. Ramiona transeptu jednoprzęsłowe. Środkowe filary tęczy i nawy z nawarstwionymi pilastrami, oprofilowanymi kapitelami i gzymsem podnoszą walor plastyczności wnętrza. Nawa główna (szer. 9,40, dł. 18 m) dwu i półprzęsłowa. Jej elewacje podzielone zdwojonymi pilastrami tokańskimi, a sklepienia gurtami. Pośrodku zdwojonych pilastrów, sklepienie konchowo niszowe w dwóch kondygnacjach. Przy wyjściu kruchta o wymiarach 9,40×2,70 m. Nad westybuliem chór muzyczny, zamknięty półkoliście z balustradą. Cztery boczne kaplice otwarte do nawy półokrągłymi arkadami. Całe wnętrze obiega bogato

²³ Tamże s. 180.

²⁴ Tamże s. 160.

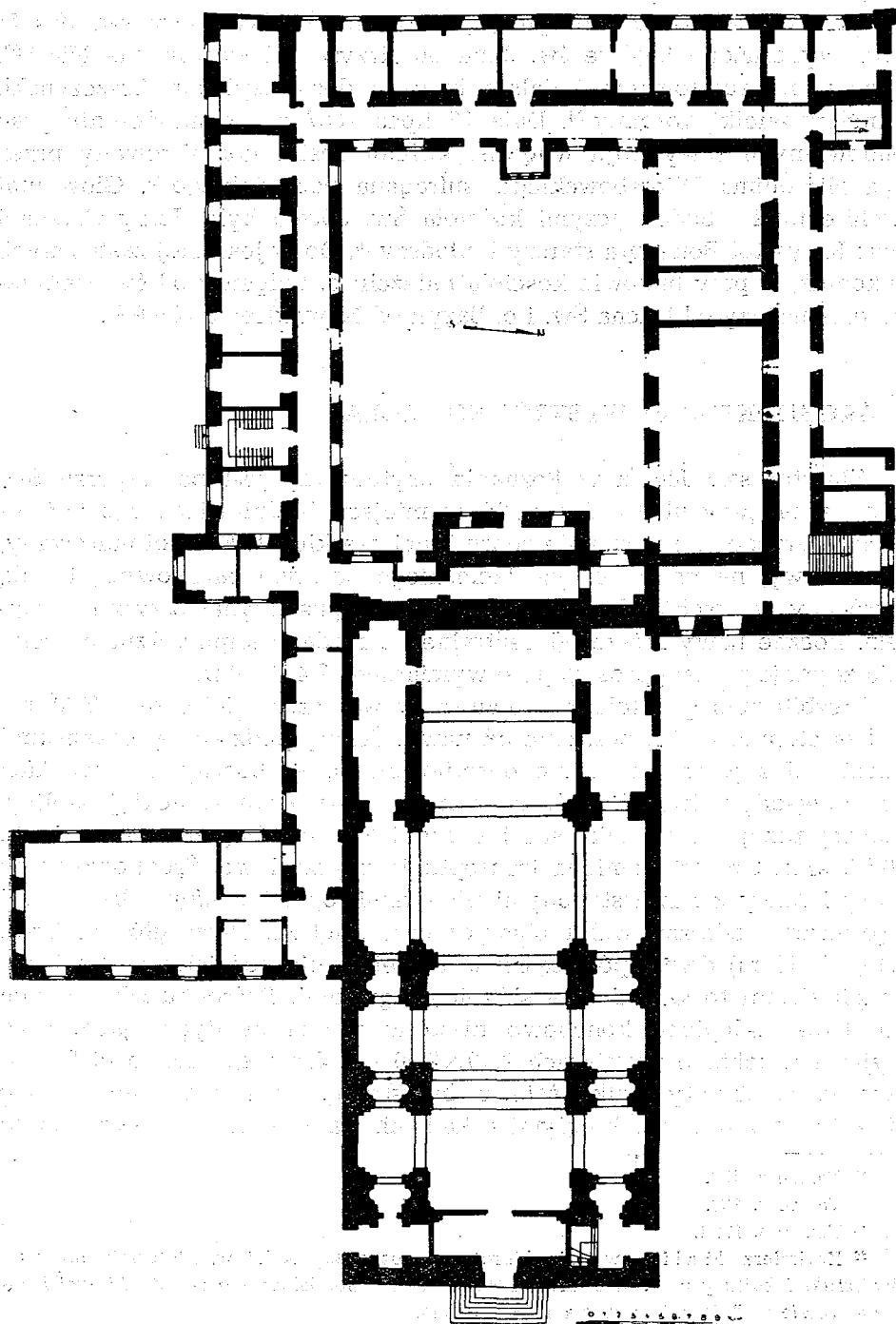
²⁵ Tamże s. 172 f.

²⁶ Kazimierz Malinowski. *Muratorzy poznańscy XVII w. Materiały do dziejów sztuki i kultury* nr 4. Warszawa 1946 s. 61—75; Stanisław Łoza. *Architekci i budowniczowie w Polsce*. Warszawa 1954 s. 33, 44.

²⁷ *Hist. conv.* s. 180.

²⁸ Edmund Callier. *Poznań. W: Słownik geograficzny królestwa polskiego*. T. VIII. Warszawa 1887 s. 911.

²⁹ Tamże s. 912.

10. Poznań. Rzut poziomy kościoła i klasztoru Św. Józefa

profilowany, szeroki gzyms oraz fryz z subtelną dekoracją (malowany) ornamentu roślinnego. Sklepienia kolebkowe, a w kaplicach krzyżowe. Na skrzyżowaniu transeptu ścięta kopułka, niewidoczna konstrukcyjnie na zewnątrz. Sklepienia i lizeny gurt ozdobione sztukaterią w postaci figur geometrycznych, sznurami wolic oczek i złożonych perełek. Wnętrze oświetlone jedenastoma dużymi oknami w lunetach, a kaplice półokrągłymi okienkami. Posadzka kamienna.

Pod kościołem piwnice, murowane z cegły, beczkowo sklepione, przeznaczone na grobowce dla zakonników. Grobowce wybudowane nakładem Alberta Konarzewskiego w 1666 r.³⁰ Pierwotne wejście do grobowców z zakrystii kościoła. W 1664 r. przeniesiono tutaj z grobowców spalonego przez Szwedów kościoła szczątki zmarłych zakonników oraz następujących dobrodziejów klasztoru: Melchiora i Emerencjanę Bałuskich, Franciszkę Gwiazdowską († 1636), Teofilę Malczewską, podstolnikównę wschowską († 1637), Annę Pótocką, kaszt. rogoźnicką († 1637), Macieja Rokoszewskiego († 1638), Stanisława Strykowskiego, Piotra Osieckiego, Jakuba Sehelda, zmarłych z domu Orzelskich, Grudzińskich i innych. Przy ekshumacji zwłok Strykowskiego znaleziono tabliczkę z napisem: „*Magnifici D-ni Stanislai Korsbek de Strikowo Strikowski etc. mortui Anno D-ni MDCXLVIII 28 aprilis aetatis suae LXXIII*”³¹. W następnych latach pochowano pod kościołem Jana Brzeskiego († 1662), Annę Osiecką († 1662), Jadwigę Świkowską († 1662), Stanisława Tomickiego († 16.VIII.1666), Alberta Konarzewskiego († 10.I.1668), Wiktora Raczynskiego († 22.XII.1669)³².

Fasada kościoła, murowana z cegły, trzykondygnacyjna, szer. 23,50, wys. 29,50 m, typu *Il Gesu*. Jej elewacje podzielone tokańskimi pilastrami w kierunku wertykalnym i profilowanymi gzymsami horyzontalnymi. Dolną kondygnację na boniowanym cokole flankują narożne filary również boniowane, łączące się z gzymsiem dachowym bocznych kaplic. Elewacja podzielona czterema parami pilastrów z ośmioma niszami konchowo sklepionymi i prostokątnymi płycinami nad bocznymi bramkami. W centralnym polu na osi nawy portal wejściowy z sześciopniowym podestem. Nad kamiennym portalem umieszczono z okazji konsekracji kościoła tablicę z następującą inskrypcją:

D. O. M.

IMMACULATAE VIRGINIS PURISSIMO SPONSO INCORPORATI VERBI
BAIULO ASSISTENTI PEREGRINATIONIS IN TERRIS DEI. COMITI,
NUTRITIO AC PUTATIVO PATRI, SERAPHICAE VIRGINIS AC MATRIS
TERESIAE PRAESENTISSIMO PATRONO SANCTISSIMO JOSEPHO.

³⁰ Hist. conv. s. 135, 144—145.

³¹ Tamże s. 132.

³² Brak księgi akt kapituły klasztoru w Poznaniu nie pozwala sporządzić pełnego wykazu dobrodziejów konwentu, pogrzebanych w podziemiach kościoła.

HANC AB INHOATA HUIUS CONVENTUS FUNDATIONE 1635 DIE 15
MENSIS JULII MAGNIFICAM BASILICAM MUNIFICENTISSIMI BENE-
FACTORES MAGNIFICENTISSIMI AC GENEROSISSIMI DOMINI:

Stanislaus, Hedvigis et Vladislaus Strikowscy, Albertus
Konarzewski, Petrus et Sophia Osiecci, Jacobus Rogalinski,
Melchior et Marianna Bałusci, Joannes Domiechowski, Adamus
Zieliński, Alexander Tomicki, Barbara Orzelska et alii
insignes magnates erexerunt a fundamentis.

Tempore vero quo insatiabilis REGNORUM HELVO-

TURCARUM TYRANNUS VIENNAE IN AUSTRIA TOTIQUE NOMINI CHRI-
STIANO EXCIDIUM MINARETUR, QUO TREPIDANTEM UNIVERSAE ECCLE-
SIAE MILITANTIS NAVIM GUBERNARET, CHRISTIANISQUE PRINCIPES
CONTRA IMMANEM BELLUAM TURCAM, INNOCENTIUS XI FOEDERARET,
QUO POTENTISSIMUS POLONIARUM REX, JOANNES TERTIUS, POLONIO-
AUSTRIACIS ALIISQUE ARMIS FOEDERATIS VIENNAM IN AUSTRIA IAM
IAM RUENTEM PROPTER OBSIDIONEM TURCICAM LIBERAVIT. QUO AU-
GUSTISSIMUS ROMANORUM IMPERATOR LEOPOLDUS I BUDAM HUNGARIAE
METROPOLIM TOTAMQUE HUNGARIAM E FAUCIBUS TURCARUM ERIPUIT SAL-
VAVITQUE. VACANTE SEDE EPISCOPALI POSNANIENSI POST FATA ILLUS-
TRISSIMI AC REVERENDISSIMI STEPHANI WIERZBOWSKI. QUO CARMELITIS
DISCALCEATIS TOTIQUE ORDINI PRAESIDERET AD. REV. P. MARTIALIS
A S. PAULINO, POLONAM VERO PROVINCIAM CARMEL. DISCAL. REV. P.
SIMON A B. V. DE MONTE CARMELO GUBERNARET, ILLUSTRISSIMUS AC
REVERENDISSIMUS HIERONYMUS WIERZBOWSKI, EPISCOPUS FESSENSIS
SUFragANEUS POSNANIENSIS, SOLEMNI RITU DEDICAVIT
CONSECRAVITQUE ANNO INSTAURATAE SALUTIS 1687 die 13 mensis
JULII POSNANIAE.³³

Środkowa kondygnacja węższa, z trzema parami pilastrów, czterema
konchowymi niszami i płycinami, posiada w polu środkowym duże okno,
a po bokach spływy z kamiennymi obeliskami na cokołach. Górna kon-
dygnacja z dwiema parami pilastrów, w centralnym polu ma okno na
strych kościoła, dwie nisze oraz woluty po bokach. Całość zwieńczona
tympanonem z krzyżem na złożonej kuli³⁴ i wazonami w narożach.
W konchowych niszach stały pierwotnie rzeźby świętych.

Na zewnątrz boczne elewacje nawy zdobią podwójne pilastry dźwi-
gające belkowanie gzymsu dachowego. W szczytach transeptu w po-
środku zdwojonych pilastrów okna na strych z wolutami po bokach
i tympanonami w zwieńczeniach (ryc. 25—26).

W 1727 r. plac kościelny (cmentarz) otoczono murem z ozdobnymi
bramkami. Stał na nim duży krzyż ze złożoną kulą na cokole marmu-
rowym³⁵. Ok. 1660 r. obok zakrystii i chóru zakonnego po stronie po-
łudniowej postawiono dzwonnice, zwieńczoną cebulastą kopułą i krzy-

³³ *Hist. conv.* s. 172 e.

³⁴ *Krzyż ten pochodził z rozebranego zboru w Skokach. Zob. Hist. conv.* s. 105.

³⁵ *Tamże* s. 105, 189.

żem na złoconej kuli. Wysokością dorównywała zwieńczeniom fasady i szczytów transeptu. Umieszczono na niej dzwon ofiarowany klasztorowi przez Jakuba Rogalińskiego w 1663 r.³⁶ Znajdował się również na niej zegar, uszkodzony w 1737 r. przez silną wicherę³⁷.

3. WYPOSAŻENIE WNĘTRZA KOŚCIOŁA

Kościół Św. Józefa czterokrotnie zmieniał swój wewnętrzny wystrój i wyposażenie w czasie swego istnienia. Przyczyną tych zmian była kasata klasztoru, przebudowa świątyni na zbór ewangelicki i zniszczenia wojenne.

a. Pierwotne wyposażenie świątyni

Zasadniczy wystrój kościoła pochodził z lat 1660—1687. W dniu jego konsekracji już wybudowane były ołtarze, ambona i ławki. W tym samym czasie wyposażono boczne kaplice.

Ołtarz główny św. Józefa wzniesiono przy ścianie prezbiterium nakładem Jana Domiechowskiego, Aleksandra Tomickiego i Adama Zielińskiego³⁸. Wykonany z drzewa, dwukondygnacyjny. Środkowa nastawa ujęta w architekturę kolumn, z rzezbami świętych Zakonu Karmelitańskiego, posiadała w retabulum łaskami słynący obraz św. Józefa, malowany na płótnie. Według zachowanej ryciny³⁹, wizerunek przedstawiał Świętego z Dzieciątkiem Jezus na prawej ręce, trzymającego lilię. Obraz przyozdobiony był srebrną połączoną szatą z ornamentem kwiatowym (ryc. 27). Poniżej obrazu na tle predelli było tabernakulum z tronem do wystawienia. W 1718 r. Wojciech Potarzycki ofiarował na jego przyozdobienie 40 imperiałów⁴⁰. Przed ołtarzem paliła się srebrna lampa na oliwę, ofiarowana karmelitom w 1624 r. przez ks. Piotra Grochowickiego, archidiacona gnieźnieńskiego⁴¹. Kronika przytacza i opisuje liczne łaski za pośrednictwem św. Józefa otrzymane w tej świątyni⁴². W dowód wdzięczności wierni składali na ołtarz srebrne wota.

Dla większego kultu, na mocy *breve* Klemensa IX erygowano w dniu 11 sierpnia 1669 r. przy tym kościele Bractwo św. Józefa⁴³. Uroczysta in-

³⁶ Tamże s. 123.

³⁷ Tamże s. 231. Widok wieży i kościoła został utrwalony na rycinie: Panorama Poznania ok. poł. XVIII w. Negatyw w Muzeum Narod. w Poznaniu.

³⁸ *Hist. conv.* s. 180.

³⁹ Zbiory rycin w Archiwum Prowincji Karmelitów Bosych w Czernej.

⁴⁰ *Hist. conv.* s. 204.

⁴¹ Tamże s. 27.

⁴² Tamże s. 139, 159, 155, 177.

⁴³ Tamże s. 156. Konfraternie św. Józefa zakładane były przy wszystkich większych kościołach karmelitańskich: w Lublinie 6.VI.1666 r., w Krakowie przy kościele Śś. Michała i Józefa 18.III.1669 r., w Warszawie 1.VI.1669 r.

trodukcja Konfraternii wyruszyła w procesji z kościoła Św. Marii Magdaleny, przy udziale przedstawicieli magistratu, wszystkich zakonów i bractw poznańskich, pod przewodnictwem ks. Alberta Dobrzelewskiego, protonotariusza apost. i oficjała poznańskiego. Konfraternia skupiała licznych obywateli miasta. Miała swego promotora, swój zarząd, praktyki religijne i nabożeństwa. Opiekowała się ołtarzem św. Józefa. W 1722 r. przeżywała dynamiczny rozwój. Wtedy wprowadzono we wszystkie środy Wielkiego Postu *Passiones Christi Domini*, czyli Gorzkie Zale. Odprawiano je po południu, z wystawieniem Najśw. Sakramentu i kazaniem. Ponadto urządzano *mysteria* o św. Józefie. W każdą środę odprawiano uroczystą wotywę z udziałem kapeli, według zwyczaju Konfraternii krakowskiej⁴⁴.

Boczne ołtarze. W ramionach transeptu mieściły się boczne ołtarze, drewniane, barokowe, architektoniczne, z rzeźbami świętych, zwieńczone nasadnikami i glorią. Wysokością sięgały do koronującego gzymsu świątyni. Ołtarz z południowej strony dedykowany był Matce Bożej. Środkowa część nastawy ujęta w architekturę kolumn z rzeźbami śś. Józefa i Zachariasza posiadała w retabulum obraz Matki Bożej Śnieżnej, ofiarowany konwentowi przez nieznaną bliżej dobrodziejkę, w czasie inwazji szwedzkiej w l. 1655—1657⁴⁵. W 1671 r. kronikarz zanotował, że obraz ten otaczany był szczególną czcią zarówno przez zakonników, jak i świeckich. Na potwierdzenie tego kultu przytacza szereg łask, uzyskanych przez pośrednictwo Matki Bożej⁴⁶. Ołtarzem opiekowało się Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej.

Naprzeciw niego, po stronie północnej transeptu był analogiczny ołtarz św. Teresy z Avila. Malowany na płótnie obraz zakupiono najprawdopodobniej w Rzymie z okazji uroczystości kanonizacyjnych w 1622 r. Przedstawiał on Chrystusa wkładającego koronę na głowę klęczącej Teresy. Z prawej strony Matka Boża nakładała jej naszyjnik, a z lewej św. Józef okrywał jaśniejącym płaszczem. Liczne łaski św. Teresy opisywane w kronice oraz wota składane na ołtarzu są świadectwem dużego jej kultu w XVII i XVIII wieku⁴⁷. W 1728 r. odnowiono i wyzłocono ołtarz św. Teresy za przełożenstwa o. Pankracego od św. Elizeusza⁴⁸.

Kaplice w kościele. Po stronie północnej prezbiterium i w bocznych nawach kościoła usytuowane były małe kaplice. Brak przed-

⁴⁴ Tamże s. 206.

⁴⁵ Tamże s. 174.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ O. Honorat Gil OCD. *Kult św. Teresy od Jezusa w polskich ośrodkach karmelitańskich w XVII do XIX w.* W: *Otrzymałam ducha mądrości*. Kraków 1972 s. 353.

⁴⁸ *Hist. conv.* s. 219.

miotowego wyposażenia i materiałów źródłowych nie pozwala na analizę wystroju, ani nawet na ustalenie ich lokalizacji.

Chronologicznie najwcześniej wybudowane były dwie kaplice po stronie południowej kościoła. Już w 1658 r. odprawiano w nich nabożeństwa. Jedną z nich poświęcona była Chrystusowi Ukrzyżowanemu. Na cmentarzu przed kościołem stał krzyż z piękną rzezbą Chrystusa. W 1661 r. o. Julian od Matki Bożej, przeor klasztoru, w trosce o zabezpieczenie jej przed zniszczeniem, polecił zdjąć korpus z krzyża i umieścić go w ołtarzu bocznej kaplicy. Wprzód jednak wizerunek został odnowiony za 120 zł, nakładem Adama Konarzewskiego⁴⁹. Na przyozdobienie i wymalowanie (polichromia) tej kaplicy Kuławski ofiarował sumę 1.000 zł. Staraniem o. Józefa od Najśł. Imienia Maryi, intencje i plany fundatora zostały zrealizowane w 1717 r.⁵⁰

W tym samym czasie wybudowano bliźniaczą kaplicę w pobliżu chóru muzycznego. Prawdopodobnie przyozdobiono ją nakładem Jana Domiechowskiego. W ołtarzu umieszczono obraz Chrystusa Ubiczowanego, o którym wspomina kronikarz, że wierni składali przy nim wota⁵¹.

Kaplica Zwiastowania NMP mieściła się obok prezbiterium po stronie północnej kościoła. Wybudowana i uposażona została przez Aleksandra Tomickiego⁵². Rozmiarami przewyższa inne boczne kaplice (szer. 4, dł. 11,50 m). Posiada sklepienia krzyżowe, dwa okna i główne wejście z nawy transeptu. W ołtarzu był obraz Zwiastowania NMP. W tej kaplicy umieszczono wizerunek „Pana Jezusa cudownego”. Paliła się przed nim srebrna lampa, ufundowana przez Teresę Tomicką⁵³.

W 1675 r. z okazji beatyfikacji św. Jana od Krzyża, nakładem Aleksandra Tomickiego uposażono i przygotowano nową kaplicę dla bł. Reformatora Zakonu⁵⁴. W dniach od 19 do 26 kwietnia 1676 r. w kościele Św. Józefa karmelici urządzali pobeatyfikacyjne nabożeństwa. Przy tej sposobności poświęcili nową kaplicę ku czci bł. Jana od Krzyża. Na zakończenie tych uroczystości kazanie wygłosił o. Franciszek Elert, zakonnik reformatów⁵⁵.

Ostatnia kaplica poświęcona była czci św. Tekli, dziewicy i męczennicy, drugorzędnej patronce prowincji Ducha Świętego. Należała ona do Konfraternii św. Tekli, erygowanej przy tym kościele na mocy *breve*

⁴⁹ Tamże s. 106–107.

⁵⁰ Tamże s. 202.

⁵¹ Tamże s. 182.

⁵² Tamże s. 180.

⁵³ Tamże s. 204.

⁵⁴ Tamże s. 180.

⁵⁵ *Wety stołu Boskiego godne, z drzewa żywota wszelakiej świętobliwości Błogosł. Jana od Krzyża Zakonu Karmelitańskiego ... W Poznaniu w drukarni Wojciecha Regulusa Młodniewicza (1676). Estr. XVI s. 43.*

Klemensa XIV, w dniu 26 kwietnia 1770 r.⁵⁶ Członkowie Bractwa opiekowali się kaplicą i odprawiali w niej swe nabożeństwa.

Nawa kościoła. W 1661 r. wyposażono nawę w dębowe ławki, wykonane w zakładzie stolarskim, barokowe konfesjonały oraz ambonę na filarze po stronie ewangelii. Kronikarz określił ambonę jednym przymiotnikiem: *praepulchra* — przepiękna⁵⁷. W konchowych niszach elewacji między zdwojonymi pilastrami stały rzeźby świętych. W październiku 1754 r. umieszczono w niszy naprzeciw ambony wyłaczaną statuetkę Matki Bożej Niepokalanej, którą konwent otrzymał od dobrodziejów, dzięki trosce br. Kazimierza od św. Łucji (Wojciecha Urbanowicza)⁵⁸. W innej niszy stała rzeźba św. Jana od Krzyża, procesjonalnie wprowadzona do kościoła w dniu 8 maja 1728 r., z okazji jego kanonizacji. W uroczystości brały udział wszystkie zakony, cechy i magistrat miasta⁵⁹. O innych rzeźbach nie ma wzmianki w kronice. Przypuszczać jednak należy, że dla zachowania proporcji umieszczono w pozostałych niszach analogiczne statuy.

Na chórze muzycznym znajdowały się w barokowej obudowie organy. Z chwilą kasaty klasztoru, karmelici zdołali je sprzedać za 3.000 zł staroście klonowskiemu Józefowi Mielżyńskiemu do kościoła w Miłosławiu. Kontrakt kupna—sprzedaży podpisano 12 lipca 1801 r.⁶⁰ W nawie umieszczone były marmurowe nagrobki Stanisława Strykowskiego i Alberta Konarzewskiego. Na płycie epitafium Strykowskiego wypisano:

D. O. M.

Stanislaus Korzbok de Strikowo Strikowski Dapifer Palatinatus Posnaniensis Serenissimi Vladislai IV Regis Poloniae cubicularius. In variis expeditionibus bellicis miles, ultimus gentis suae haeres, putredinis et vermium filius hic ad supremi iudicis adventum mortalitatis suae exuvias deposuit. PP. Religiosi et fratres orate pro me confratre suo. Obiit anno 1669 die 6 Junii.

Nagrobek ten znajdował się w kruchcie kościoła Św. Wojciecha w Poznaniu.

Naprzeciw ambony, z dębnickiego marmuru, był nagrobek Alberta Konarzewskiego, który zmarł w Pępowie 10 stycznia 1668 r. Zwłoki jego karmelici przenieśli do kościoła Św. Józefa (1.II.1671 r.), grzebiąc je

⁵⁶ Bractwo Tekli Świętej w kościele Poznańskim Świętego Józefa... Estr. XIII s. 308.

⁵⁷ *Hist. conv.* s. 104.

⁵⁸ Tamże s. 302.

⁵⁹ Tamże s. 220.

⁶⁰ AKP 3. Kronika klasztoru poznańskiego OO. Karmelitów Bosych k. 562.

w grobowcu dla zakonników⁶¹. W dowód wdzięczności dla swego fundatora, konwent postawił w 1689 r. ten nagrobek, wykonany w Dębniku⁶². W marmurowej niszy leżąca postać fundatora w zbroi, wykonana z gipsu. Poniżej płyta marmurowa z inskrypcją:

D. O. M.
VIRTUTI — FORTUNAE — HONORI
AEMULA AETERNITATIS LOQUATUR FAMA
MERITA DEUS ET GLORIAM.
GENEROSI D. D. ALBERTI DE KONARZEW KONARZEWSKY
QUEM
IN CAELIBATU CAELOBEATUM VIRTUS ET ABSTINENTIA TENUERE
ABSQUE CONJUGIO CUM OBSERVANTIA PIETATIS
ERUBUERE SAECULUM ET NATURA
FORTE UNA VIRTUTIS COMES ET FORTUNA.
ET IN EXTERIS NATIONIBUS NOVENNALEM PEREGRINUM,
ET CONTRA OTHOMANOS
IN PANNONIA STIPENDIARIUM ET SERENISSIMI SIGISMUNDI III
TRIENNIO COMITEM,
UBIQUE MULTIS STIPATA HONORIBUS SEQUEBATUR ANCILLANS,
ET HAEC TAMEN CAELIBEM EXPERTA EST.
UT MARITUS ESSE NOLUIT, SIC MERITA PRAEMIARI NON PERMISIT,
TRIBUS STEMMATIS SUI LAXATIS FLUVIIS IN DEUM EFFUSUS,
AMORE, DEVOTIONE, LIBERALITATE.
TRES PARTES ECCLESIAE S. JOSEPHI CARMELITARUM DISCALCEATORUM
POSNANIAE EXTRUXIT.
QUOTANNIS
INEXHAUSTUM COMMUNIS PAUPERTATIS MARE FLUMINA HAEC
INTRABANT BENEFICA
INTEGRA GRANARIA AD PASTUM INDIGENTIBUS EFFUNDEBANT.
QUOUSQUE
STELLA DUCE FLUXI MUNDI FLUCTIBUS SUPERATIS
AETERNITATIS ABYSSUM IN PORTA MORTIS INGRESSA
AD NOVI ORBIS DOMINUM DETULERE.
ANNO DNI 1668 AETATIS SUAE 59.
TOLLE VEL LEGE MORTALITATIS SPOLIUM VIATOR
ORA ET APPRECARÉ SALUTEM CHRISTIANE.

Pomnik ten znajduje się obecnie w kruchcie kościoła.

b. Zmiana wystroju kościoła dokonana przez protestantów

W 1801 r. rząd pruski skasował klasztor św. Józefa. Kościół przez wiele lat służył za skład słomy, siana i za stajnię dla wojska. Wnętrze świątyni uległo zniszczeniu zwłaszcza w czasie przemarszu napoleońskiej armii. W 1831 r. przebudowano ją na ewangelicki kościół wojskowy⁶³. Usunięto pierwotne jej wyposażenie. Dwa boczne ołtarze, rzeźby,

⁶¹ *Hist. conv.* s. 162.

⁶² Wł. Tatarkiewicz: *Czarny marmur w Krakowie*. Kraków 1953 s. 68.

⁶³ Edmund Callier, dz. cyt. s. 912.

obrazy zabrano do nowo wybudowanego kościoła w Radomicku⁶⁴. Nagrobek Stanisława Strykowskiego przeniesiono do kościoła Św. Wojciecha, a Alberta Konarzewskiego przesunięto do kruchty kościoła. Prochy zmarłych zakonników i dobrodziejów klasztoru przeniesiono z grobowców na przyległy cmentarz starofarny⁶⁵. W wyniku przebudowy uległy zmianom architektura i układ przestrzenny świątyni. W ramionach transeptu i w bocznych kaplicach wybudowano empory (balkony) z drewnianymi balustradami (ryc. 28). W centralnej nawie zamurowano wszystkie nisze. Przebudowie uległy kruchta i muzyczny chór. W środku prezbiterium ustawiono (na całej szerokości) klasycystyczny ołtarz z bramkami po bokach. Jego środkowa część, ujęta w architekturę sześciu profilowanych kolumn z kapitelami kompozytowymi, dźwiga potężny gzyms z półokrągłym nasadnikiem z krzyżem i kandelabrami w szczycie. W centralnym polu retabulum duży obraz św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus na ręce, zwieńczony półkoliście, namalowany przez berlińskiego malarza Karelowskiego⁶⁶. Po bokach między kolumnami, w niszach zwieńczonych arkadowo, rzeźby czterech ewangelistów z atrybutami. We wklęsłym nasadniku płaskorzeźby dwóch aniołów podtrzymujących koronę. Ołtarz sięgał do wysokości gzymsu kościoła. Za ołtarzem na szczytowej elewacji prezbiterium umieszczono wielki obraz, przedstawiający Izraelitów na pustyni, namalowany przez Schuberta w 1848 r.⁶⁷

W 1865 r. zmieniono wygląd fasady. Zamurowano wszystkie nisze oraz boczne bramki. W miejsce tympanonu dobudowano glorię w kształcie sklepionego portalu, w której umieszczono sygnaturkę. Znad wejściowego portalu usunięto marmurową tablicę z wypisaną historią kościoła.

Wnętrze świątyni w takiej formie przetrwało do 1935 r., a fasada aż do rekonstrukcji w 1949 r.

c. Wyposażenie kościoła w latach 1935—1940

W ostatnich dniach grudnia 1918 r. Poznań uwolnił się z pruskiej niewoli. Klasztor ze wszystkimi zabudowaniami przejęło Wojsko Pol-

⁶⁴ Nie określone bliżej ołtarze sami karmelici sprzedali. Niektóre zabrali ze sobą do klasztoru Bożego Ciała i złożyli je na korytarzu. Zob. AKP 3. *Kronika klasztoru* k. 563; Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. *Radomicko. Wizytacje dziekańskie 1830—1862*. Sygn. KA 10385; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. V. Wojew. poznańskie. Zeszyt 12 s. 69.

⁶⁵ Do obecnej chwili znajduje się tam mogiła z metalowym krzyżem i napisem na tabliczce: „Grób OO. Karmelitów Bosych”. Obecne badania wykazały, że znaczna liczba trumien z prochami zakonników pozostaje do dziś pod kościołem, przysypana warstwą ziemi i piasku.

⁶⁶ Mieczysław Orłowicz. *Ilustrowany przewodnik po poznańskim*. Lwów—Warszawa MCMXX (1920) s. 42.

⁶⁷ Tamże.

skie. Na mocy układu z kard. Edmundem Dalborem w dniu 24 lipca 1919 r., kościół Św. Józefa został przekazany do użytku katolickiego wojska polskiego, jako garnizonowy. W 1932 r. z inicjatywy ks. prałata Juliana Wilkansa, proboszcza garnizonowego kościoła, podjęto plan rekonstrukcji wnętrza świątyni. Zgodnie z projektem ks. prof. Szczęsnego Dettloffa i konserwatora Dalbora, w 1935 r. przywrócono kościołowi dawny układ przestrzenny i szatę architektoniczną⁶⁸. Pod kierunkiem i nadzorem arch. M. Andrzejewskiego, usunięto klasycystyczny ołtarz z prezbiterium i amboną z filaru tęczowego oraz wszystkie empory w transepcie i bocznych kaplicach. Po przeprowadzeniu konserwacji i wymalowaniu wnętrza, świątynia otrzymała nowoczesne wyposażenie w jednolitym stylu (ryc. 29—30).

Ołtarz główny, drewniany, na wysokość całej elewacji frontowej prezbiterium. Nad mensą tabernakulum z tronem do wystawienia Sanctissimum, zwieńczonym hełmem. Nastawa w kształcie chorągwi z dekoracją wstęg i sznurów wojskowych, wiążących w dolnej partii dekorację hełmów z czterema orłami polskimi w górnej części. W polu środkowym nastawy obraz św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus, z rozebranego ołtarza klasycystycznego. Nad prostokątnym obrazem stylizowane płaskorzeźby dwóch aniołów, trzymających koronę. W zwieńczeniu Duch Święty w kształcie gołębic, na tle owalnej dekoracji roślinnej. Przed ołtarzem sześciosegmentowa balustrada z kompozycjami figuralnymi o treści religijnej, złączona ze stallami po bokach prezbiterium. Nastawy stall podzielone na pola pilastrami podtrzymującymi belkowanie. W poszczególnych przesłach statuetki świętych na konsolkach, a nad nimi medaliony, zwieńczone hełmami z pióropuszem. Po stronie zakrystii stalle z tronem biskupim.

Boczne ołtarze w transepcie, jednolitej konstrukcji i kompozycji, z nastawami w kształcie chorągwi, sięgają wysokością do gzymsu kościoła. Po stronie południowej ołtarz z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus pośrodku obłoków i promieni, na tle polskich samolotów. Z północnej strony ołtarz Chrystusa dźwigającego krzyż.

Ambona, konfesjonały i obudowa organów utrzymane w tym samym stylu, z powtarzającymi się elementami dekoracyjnymi. Na filarach tarczy w nawie poprzecznej umieszczono na konsolkach kapliczki: Chrztu Chrystusa w Jordanie i św. Antoniego.

Umiejętne wkomponowanie nowoczesnego wyposażenia w barokową architekturę, wytworzyło w świątyni odpowiedni nastrój i klimat do przeżywania religijnego kultu, nie umniejszając walorów artystycznych zabytku.

⁶⁸ Stanisław Michałowski. *Kościół garnizonowy w Poznaniu i jego ostatnie odnowienie*. W: „Głos” (dwumiesięcznik polskiej myśli narodowej). Poznań R. 5: 1935 nr 1—21 s. 8.

d. Obecne wyposażenie kościoła

W okresie II wojny światowej Niemcy zamienili kościół Św. Józefa na wojskowy magazyn. Nowe wyposażenie wnętrza zniszczyli i zużytkowali jako materiał na boazerię w restauracji w Poznaniu. W 1945 r. w czasie zaciekłych walk wyzwoleniczych (krwawe walki o cytadelę) kościół uległ znacznemu zniszczeniu i wypaleniu (ryc. 31—32). Z dawnego wyposażenia pozostały tylko uszkodzone organy. Po odbudowie zniszczonych dachów, sklepień i elewacji, wprowadzono nowe okna oraz postawiono prowizoryczne ołtarze. W dniu 15 września 1946 r. oo. karmelici poświęcili kościół i rozpoczęli w nim sprawować kult liturgiczny.

W 1948 r., za zezwoleniem Kurii Arcybiskupiej i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, o. Paweł Gut, przełożony klasztoru, przejął i przewiózł do Poznania główny ołtarz z opuszczonego kościoła poreformackiego w Woźnikach⁶⁹. Po przeprowadzonej konserwacji postawiono go przy frontowej ścianie prezbiterium. Wykonany on został ok. 1775 r. przez zakonnych snycerzy (reformatów) Tomasza Mielnarskiego i Adama Sikorskiego⁷⁰. Analogiczny ołtarz istnieje w kościele reformatów w Osiecznej, wykonany przez rzeźbiarza z Rawicza Antoniego Schultza⁷¹, przy pomocy wyżej wymienionych braci zakonnych. Identyczność konstrukcji tych ołtarzy świadczy o wpływach Schultza przy wykonaniu ołtarzy w Woźnikach.

Ołtarz z drzewa dębowego w naturalnym kolorze, architektoniczny, z trzema parami kolumn na tle pilastrów z kapitelami kompozytowymi, dźwigających półkoliste, pośrodku wklęsłe belkowanie. Między przerwanymi przyczółkami z rzeźbami aniołów, nasadnik z wolutami i spływami, zwieńczony rzeźbą Boga Ojca na obłokach i promieniach, z globem w ręce. Poniżej, w polu nasadnika rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego. Pod gzymsem na fryzie gołębek — symbol Ducha Świętego. W rokokowej ramie retabulum obraz św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus pędzla Karelowskiego. Od 1949 r. nowy obraz dostosowany do wielkości ramy, namalowany przez s. Marcelinę od Miłosierdzia Bożego (Jadwigę Jachimczak), karmelitankę Dz. Jezus. Na tle kolumn rzeźby świętych zakonu karmelitańskiego i franciszkańskiego. Płaskorzeźbione antepedium ze sceną złożenia Chrystusa z krzyża (*pieta*), a na dalszym planie stygmatacja św. Franciszka z Asyżu (ryc. 33).

Boczne ołtarze z drzewa dębowego w naturalnym kolorze, analogiczne. Retabulum na wysokim cokole, ujęte w architekturę dwu kolumn z kapitelami kompozytowymi, podtrzymujących belkowanie z wydłużonym nasadnikiem i glorią w zwieńczeniu. Na wysuniętych do przodu

⁶⁹ AKP 12. Akta klasztoru OO. Karmelitów Bosych w Poznaniu z 1947 r. k. 40.

⁷⁰ Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. V. Wojew. poznańskie. Zeszyt 14. Powiat nowotomyski. Warszawa 1969 s. 37.

⁷¹ Tamże zeszyt 12. Powiat leszczyński. Warszawa 1975 s. 55.

du narożach gzymsu postacie aniołów, podtrzymujących zwisające girlandy z wolut. W predelli rokokowe przystawki w kształcie kartuszu z wstęgami. Ołtarze pochodzą z kościoła poreformackiego w Woźnikach, wykonane przez snycerzy zakonnych Tomasza Mielnarskiego i Adama Sikorskiego w 1775 r. W 1948 r. wraz z innymi ołtarzami przewieziono je do parafialnego kościoła w Buku. Tutaj złożone na składzie leżały bezużytecznie. W 1966 r., staraniem o. Feliksa Bieleckiego i za zgodą Kurii Arcybiskupiej, przywieziono je do klasztoru karmelitów w Poznaniu. Po przeprowadzeniu gruntownej renowacji i uzupełnieniu brakujących lub zniszczonych elementów, ołtarze postawiono w ramionach transeptu. Ołtarz po stronie północnej poświęcono (1967) św. Teresie od Dzieciątka Jezus, a po stronie południowej (1968) Matce Bożej Szkaplerznej. Obrazy do ołtarzy wymalował Napoleon Piękowski z Poznania.

W miejscu obecnego ołtarza Matki Bożej w 1955 r. stał barokowy ołtarz z poprotestanckiego kościoła w Obrzycku. W 1954 r. Wojewódzki Konserwator Zabytków przekazał go wraz z amboną kościołowi Św. Józefa. Po odnowieniu został poświęcony w dniu 10 lipca 1955 r. przez ks. inf. Nikodema Mędleńskiego⁷². Obraz Matki Bożej namalował K. Jaznoch. Ołtarz ten obecnie znajduje się w studentackiej kaplicy nad zakrystią.

W 1946 r., z okazji wznowienia kultu liturgicznego w odnowionej świątyni, stolarze wykonali proste konfesjonały i ambonę. W 1962 roku, staraniem o. Tadeusza Cholewy, przeprowadzono konserwację barokowej ambony z Obrzycka. Wymieniono konstrukcyjne elementy korpusu, zniszczone przez korniki. Dekoracje pozostawiono te same. Przyozdobiono ją barokowymi rzeźbami czterech ewangelistów z atrybutami oraz kobiety trzymającej krzyż w zwieńczeniu — jako symbol wiary. Figuralne rzeźby pochodzą ze zbiorów o. Sykstusa Adamczyka. Konserwatorskimi pracami kierował dekorator Edmund Jurdziński. W dniu 9 grudnia 1962 r. odnowioną ambonę poświęcił ks. bp Franciszek Jedwabski.

W centralnej nawie ustawiono dwa rzędy ławek, sprowadzonych z poprotestanckiego kościoła w Barcinie. Urząd Likwidacyjny w Bydgoszczy w 1946 r. przydzielił je karmelitom za cenę 26.000 zł.

Z przedwojennego wystroju kościoła pozostały jedynie organy na chórze muzycznym. Uległy one znacznemu uszkodzeniu. Dla uzupełnienia zniszczonych części klasztor zakupił z niemieckiego kościoła w Szamotułach stare organy marki Gebruder Walter Gurau nr 45, mające 19 głosów, dwie klawiatury i pedały. 13 stycznia 1947 r. staraniem komitetu Odbudowy Kościoła Św. Józefa, w auli uniwersytetu poznań-

⁷² *Kronika klasztoru Św. Józefa OO. Karmelitów Bosych w Poznaniu*. T. I od 1945 (do 27.VIII.1964 r.) s. 259.

skiego urządzono wieczór kolęd, w wykonaniu chóru ks. W. Gieburowskiego pod kierownictwem Stefana Stuligrosza. Dochód w sumie 24.000 zł przeznaczono na naprawę organów. Koszty remontu wynosiły 35.000 zł. Po raz pierwszy oddano je do użytku na rezurekcję w 1947 r.⁷³

Dawna kaplica Zwiastowania NMP jest obecnie poświęcona Matce Bożej Ostrobramskiej. Pełny wystrój otrzymała w 1958 r. Opracowany przez Edmunda Jurdzińskiego projekt Konwentualna Kapituła przyjęła kilka lat przed jego realizacją. Starania o fundusze i kierownictwo budowy kapituła zleciła o. Leonardowi od Męki Pańskiej (Kowalówce). Ołtarz marmurowy, barokowy, zbudowany z elementów rozebranego kominka. Mensa kamienna wsparta na kolumnkach z rzeźbionym ornamentem roślinno-figuralnym (owady, ptaki, zwierzęta) na frontowej części architrawy. Antepedium wgłębiane z trzech płyt szwedzkiego marmuru zielonego. W środkowym polu złożone serce w promieniach. Retabulum ujęte w architekturę dwu pilastrów z popielatego marmuru z korynckimi kapitelami, dźwigającymi przerwany w środku gzyms oraz półokrągły, profilowany przyczółek w zwieńczeniu. W centralnym polu nastawy obraz Matki Bożej Ostrobramskiej, namalowany przez s. Marcelinę Jachimczak, w złożonej szacie i ramie. W podwójnym obramieniu obrazu pasy zielonego marmuru. W zwieńczeniu nad obrazem dwa putta z XVIII w. podtrzymują kartusz z napisem „*Salve Mater Misericordiae*”. Tabernakulum ze symbolami Eucharystii i monogramem „M” na drzwiczkach. Przed ołtarzem tralkowa balustrada stiukowa z marmurowymi filarkami. Wejście z kościoła zamykane kutą kratą, wykonaną przez Kosickiego, według projektu arch. Franciszka Morawskiego (ryc. 35).

Prace kamieniarskie wykonał W. Pawłowicz, sztukatorskie — Cybiński, złotnicze — Grossman. Barokowe aniołki pochodzą z muzeum o. Sykstusa Adamczyka z Wadowic. Koszty ołtarza i wystroju kaplicy wynosiły ok. 100.000 zł. Po ukończeniu budowy, konsekracji ołtarza dokonał w dniu 9 lutego 1958 r. ks. bp Franciszek Jedwabski⁷⁴.

W bocznej kaplicy przy wejściu na chór muzyczny umieszczono barokowy krucyfiks z 2 poł. XVIII w., pochodzący z poreformackiego kościoła w Woźnikach.

W dniu 12 marca 1961 r. o. prowincjał Walerian od św. Teresy (Ryszka) poświęcił stacje Drogi Krzyżowej, namalowane przez s. Marcelinę Jachimczak, karmelitankę Dz. J.

e. Wyposażenie zakrystii

Z południowej strony prezbiterium mieści się zakrystia o wymiarach: szer. 3,50, dł. 12 m. Posiada dwa okna i krzyżowe sklepienia. Nie

⁷³ Tamże s. 160.

⁷⁴ Tamże s. 309.

znamy jej wyposażenia z XVII i XVIII w. z powodu zaginięcia inwentarzy kościoła. Jedynie kronika podaje kilka wiadomości o nabytkach i darowiznach na rzecz zakrystii. Dowiadujemy się z niej, że w 1624 r. ks. Piotr Gwiazdowski, scholastyk gnieźnieński, ofiarował ponad 20 tureckich tapet, misternie wykonanych⁷⁵. W czasie inwazji szwedzkiej karmelici wywieźli do Wrocławia swój zakrystyjny skarbiec i bibliotekę. Nieszczęśliwy wypadek sprawił, że w drodze jeden wóz wywrócił się. W ręce wrogów dostały się srebrne kielichy, puszka, krzyż z tabernakulum, liturgiczne szaty oraz łaskami słynący obraz Matki Bożej Szkaplerznej, ozdobiony szlachetnymi kamieniami i złotem haftowaną suknią⁷⁶. Zabrane przedmioty Szwedzi wywieźli do Lanspergu. Przez pośrednictwo życzliwego Jakuba Forgisena i szwedzkiego komendanta Poznania, konwent odzyskał ze swego skarbcza ornaty, antepedia, skrzyńnię ze zakrystii, srebrną puszkę i jeden kielich⁷⁷.

W 1661 r. pod kierunkiem o. Fulgentego od św. Andrzeja ukończono budowę i wystrój zakrystii. Sprawił on też z czarnego jedwabiu dalmatyki i kapę⁷⁸. W 1666 r. Zofia i Adam Konarzewscy ofiarowali: trzy kosztowne ornaty z haftem roślinno-kwiatowym, koloru białego, białą kapę i ornat z altembasu z kolumną ze srebrnej lamy⁷⁹. Dekoracyjne tkaniny na liturgiczne szaty złożyły Marianna Tinktorowiczówna i Maria Działyńska, wojew. malborska⁸⁰. W 1669 r. Wiktor Raczyński w testamencie zapisał różne naczynia i przedmioty do ozdoby kościoła i zakrystii⁸¹.

W czasie drugiej inwazji szwedzkiej (1703) karmelici wywieźli do przechowania w Gdańsku cały swój skarbiec. Gdy Szwedzi postanowili zdobyć to miasto, o. Konstanty od św. Elizeusza, przeor klasztoru, sprowadził do klasztoru wszystkie precjoza i ukrył je w murowanej skrytce przy kościele. Tutaj szczęśliwie przetrwały lata okupacji aż do 1712 r.⁸²

Z fragmentarycznych wiadomości kroniki wynika, że zakrystia była dobrze wyposażona.

4. DZIEJE BUDOWY KLASZTORU

W dniu 12 maja 1618 r. na mocy intromisji, karmelici weszli w prawne posiadanie ogrodu i domu, nabytego od Elżbiety Michanówny. Zakupiona nieruchomość położona była za bramą Wroniecką i graniczyła

⁷⁵ *Hist. conv.* s. 27.

⁷⁶ Tamże s. 92.

⁷⁷ Tamże s. 95.

⁷⁸ Tamże s. 105.

⁷⁹ Tamże s. 139.

⁸⁰ Tamże s. 151.

⁸¹ Tamże s. 158.

⁸² Tamże s. 181.

z domem Stanisława Milika, ul. Kalwińską, z posesjami Orzelskiej, Fryderyka Ridla i Stefana Grudzińskiego⁸³. W ogrodzie rosły ozdobne drzewa, krzewy i lecznicze zioła. Pośrodku jego stał przyniszczony dom, w którym zamieszkali pierwsi zakonnicy. Po przeprowadzeniu koniecznych adaptacji i rozbudowy do potrzeb życia zakonnego, rozpoczęli w nim akty życia klasztornego. Obok domu mieszkalnego postawili drewniany kościół pw. Św. Józefa. Całość posesji otoczono parkanem. Tutaj zakonnicy przebywali do okupacji szwedzkiej. Dnia 14 kwietnia 1656 r. Szwedzi spalili klasztor z kościołem. Zakonnicy tymczasowo zamieszkali w murowanym eremitarzu św. Eliasza. Za zezwoleniem szwedzkiego komendanta, o. Bernard od św. Józefa i o. Fulgenty od św. Andrzeja dobudowali do eremitarza kuchnię i refektarz. Całość otoczono drewnianym parkanem⁸⁴. Początkowo kaplica św. Eliasza służyła do odprawiania nabożeństw i za chór zakonny. Wnet jednak o. Celestyn od Ducha Św., przeor klasztoru, postarał się o postawienie oddzielnego chóru dla zakonników⁸⁵.

W 1658 r. zgromadzenie składało się z 12 mnichów. Z powodu szczupłości lokalu, przełożony domu wysłał 4 z nich do majątku w miejscowości Mostów.

Dnia 15 stycznia 1660 r. przybył do klasztoru wizytator generalny o. Augustyn od św. Pawła. Widząc trudne warunki mieszkaniowe i ciasnotę domu, polecił on budowę murowanego klasztoru przy nowym kościele. Wizytator wskazał miejsce i nakreślił plan budowy przyszłego konwentu⁸⁶. W 1661 r. o. Rajmund od św. Eliasza i br. Symforian od św. Stanisława podjęli kwestę na budowę domu oraz gromadzenie materiałów budowlanych. Zwieziono też resztę kamieni i cegły z rozebranego zboru w Skokach. W maju 1662 r. rozpoczęto prace niwelacyjne terenu pod budowę drewnianego klasztoru. Drzewa dostarczył Jakub Rogaliński. W tym czasie przybył na wizytację o. Bonawentura od św. Andrzeja (Winkler), wikariusz prowincjalny. Zobowiązał on o. przeora Juliana od Matki Bożej do jak najrychlejszego wybudowania domu dla zakonników. Na przeprowadzenie budowy konwent nie miał pieniędzy. Stąd kronikarz zanotował, że „posłuszeństwo zmuszało do spełnienia rozkazu, ubóstwo natomiast nie pozwalało na wykonanie posłuszeństwa”⁸⁷. Przy pomocy jednak Alberta Konarzewskiego i innych dobrodziejów, jeszcze w tym roku na podmurówkach położono przyciosy i wzniesiono elewacje do połowy projektowanej wysokości. Równocześnie, dla zabezpieczenia budowy postanowiono otoczyć klasztor wraz

⁸³ Archiwum Państw. Miasta Poznania i Wojew. Pozn. *Klasztor — Karmelici Bosi — Poznań*, C 5. *Inscriptiones variae ... k. 6—10.*

⁸⁴ *Hist. conv.* s. 93.

⁸⁵ Tamże s. 98.

⁸⁶ Tamże s. 105.

⁸⁷ Tamże s. 111.

z kościołem, cmentarzem i ogrodem, murowanym ogrodzeniem. Na przeszkodzie temu stały działki gruntu prywatnych właścicieli i miasta, położone między cmentarzem i ogrodem konwentu. Karmelici wykupili potrzebny grunt od prywatnych właścicieli, a miastu zaproponowali zamianę za znacznie większą działkę poza ogrodem. Magistrat nie zgodził się na taką zamianę. Żądał w zamian parceli położonej w środku ogrodu, na której wznosił się pierwotny kościół z konwentem⁸⁸. Na taki układ nie mogli zgodzić się karmelici. Wobec tego 7 marca 1663 r. rozpoczęli budowę ogrodzenia na miejskiej i zakupionych parcelach. Magistrat postanowił zburzyć ogrodzenie. W tym celu na dzień 17 marca przygotowywał zbrojną wyprawę, złożoną z 30 żołnierzy i 50 ludzi z siekierami, toporami i innymi narzędziami do burzenia muru. Tymczasem w przeddzień planowanej wyprawy rozeszła się wiadomość, że zbliża się do miasta pułk wojska związkowego, w celu egzekwowania żołdu. Magistrat zajął się umocnieniem bram i fortyfikacji miejskich, zapominając o zbrojnej wyprawie na wzgórze Św. Wojciecha. Karmelici zaś dziękowali św. Józefowi za uratowanie wybudowanego ogrodzenia⁸⁹.

31 lipca 1663 r. przybył do konwentu na wizytację generalną o. Józef od Krzyża. W czasie wizyty opracował plany budowy skrzydła zachodniego i północnego klasztoru. Przygotowane rysunki zabrał do zatwierdzenia na Definitorium Prowincjalne w Warszawie⁹⁰. Budowę skrzydła południowego ukończono w jesieni 1663 r. W dniu 27 października o. Julian od Matki Bożej poświęcił nowy dom i zaprowadził w nim papieską klauzurę⁹¹.

Zgromadzenie zakonne mając już gdzie mieszkać, cały swój wysiłek skierowało na ukończenie budowy kościoła i na jego wewnętrzny wystrój. Dopiero w 1685 r. położono fundamenty pod budowę skrzydła zachodniego. Wielkie zasługi przy jego wystawieniu położył o. Ludwik od św. Teresy (Jan Rogowski)⁹², za przełożenstwa o. Bartłomieja od Jezusa. Budowa skrzydła zachodniego ukończona została w 1688 r. za przeorstwa o. Remigiana od Ducha Św. (Lezińskiego)⁹³. Budynek wymurowano z cegły wypalanej we własnych cegielniach. W latach 1691—1694, staraniem o. Demetriusza od WW. Świętych (Piotra Chromińskiego), przeora klasztoru, zostały wybudowane toalety (*loca humilia*) oraz murowany kanał, ciągnący się przez grunty oo. dominikanów⁹⁴. Budowę skrzydła północnego od strony Winiar i „Luterskiej Góry” rozpoczął w 1694 r. nowy przeor o. Karol Feliks od św. Teresy (Władysław Albert

⁸⁸ Tamże s. 112.

⁸⁹ Tamże s. 114.

⁹⁰ Tamże s. 126.

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże s. 180.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ Tamże.

Tomicki)⁹⁵. W czasie swej podwójnej kadencji nie zdążył ukończyć tej części konwentu. W związku z tą budową uwikłał się w długi, które wiele szkody wyrządziły zgromadzeniu. Dlatego też nie dokończył drugiej kadencji. Definitorium Prowincjalne wybrało na jego miejsce o. Demetriusza od Wszystkich Świętych, który objął władzę 15 grudnia 1699 r. Pospłacał on zaciągnięte długi, kontynuował budowę skrzydła północnego oraz od fundamentów wznosił plebanię przy furcie klasztornej⁹⁶.

Na początku XVIII w. budowa klasztoru została przerwana z powodu ponownej inwazji szwedzkiej. Konwent uległ znacznemu zniszczeniu. Przez uszkodzone od pocisków dachy powstawały zacieki na sklepieniach kościoła⁹⁷. W czasie oblężenia miasta Szwedzi zdewastowali klasztorne ogrodzenia i cegielnie. Dopiero w 1718 r. za przełożństwa o. Barnaby od Wniebowzięcia NMP (Chocimowicza) podjęto restaurację zniszczonego konwentu i dalszą jego budowę. Najpierw odbudowano cegielnię. Z wypalonej cegły odbudowano mury ogrodzenia. Od strony północnej postawiono szeroką bramę od ogrodu⁹⁸. W latach 1722—1724 konwent pod przewodnictwem o. Demetriusza przystąpił do dalszej budowy północnego skrzydła. Założono fundament pod nośną ścianę korytarza przed refektarzem i wyprowadzono wszystkie elewacje aż do dachu. Na konstrukcję pokrycia zabrakło funduszów. W tym czasie postawiono murowane ogrodzenie od strony północnej i zachodniej aż do gospodarczego ogrodu⁹⁹.

W 1724 r. nowy przeor o. Mateusz od św. Eufrozyny (Antoni Oporowski) rozpoczął swą kadencję od restauracji kościoła, uszkodzonego przez Szwedów. Zdobył on względy chorążyny poznańskiej Jadwigi Skałowskiej, która na ten cel złożyła hojną ofiarę. Za 900 zł zawarł on z majstrem murarskim Szymonem umowę o wymienienie dachówki na kościele. Konwent dostarczył wapna, piasku, cegły i dachówki zakupionej w Mosinie¹⁰⁰. Naprawiono też mury kościoła oraz okna. Rozebrano stary, drewniany konwent po stronie południowej. Z uzyskanego drzewa zbudowano korytarz, łączący plebanię z nowymi skrzydłami¹⁰¹. W 1727 r. o. przeor Pankracy od św. Elizeusza (Jan Stanilewicz) wystawił wokół placu kościelnego murowany parkan ze sklepiionymi bramkami oraz ukończył mur ogrodu wzdłuż dzisiejszej ul. Solnej¹⁰². W 1730 r. na Kapitułe Prowincjalnej w Przemyśle wybrano przeorem dla Poznania

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże s. 181.

⁹⁷ Tamże s. 197.

⁹⁸ Tamże s. 203.

⁹⁹ Tamże s. 205—206.

¹⁰⁰ Tamże s. 208.

¹⁰¹ Tamże s. 209.

¹⁰² Tamże s. 219.

o. Romualda od św. Stefana (Józefa Mielczarkiewicza). Za swego urzędowania ukończył budowę północnego skrzydła z pełnym wyposażeniem¹⁰³. Mieściły się w nim: kuchnia, umywalnia, magazyny, refektarz, biblioteka, sale rekreacyjne i wykładowe. Po swoim poprzedniku dokończył budowy klauzurowego muru, wzdłuż dzisiejszej ul. Działowej oraz obok placu kościelnego postawił czynszowy dom dla dobrodziejów oddanych życiu pobożnemu¹⁰⁴.

Przez szereg jeszcze lat trwały wewnętrzne adaptacje i prace wykonczeniowe. W 1745 r. studenci teologii wraz ze swoimi profesorami podjęli inicjatywę wystroju refektarza. Dla zdobycia na ten cel funduszków, przeprowadzili szereg publicznych dysput religijnych, dedykowanych różnym dobrodziejom. Za uzyskane ofiary zawarli umowę z majstrem stolarskim Marcinem o zrobienie stołów, boazerii i ławek za cenę 15 dukatów węgierskich. Drugi kontrakt podpisali z malarzem Wacławem Groffem, który za 15 dukatów węgierskich zobowiązał się wymalować wnętrze refektarza¹⁰⁵.

Zgodnie z planami pozostało do wybudowania jeszcze skrzydło południowe, na miejscu drewnianego konwentu. Troskę o jego budowę zlecono o. Romualdowi od św. Stefana. Od 1754 r. rozpoczął on zbiórkę funduszków na ten cel, mając do pomocy kwestarzy o. Bernarda od Wniebowzięcia NMP i br. Kazimierza od św. Łucji. Wznowił produkcję cegły. Zakupił cement, wapno i drzewo¹⁰⁶. W dniu 12 kwietnia 1755 r. rozpoczęto budowę skrzydła południowego. O. Henryk od Matki Bożej z Góry Karmelu poświęcił kamień węgielny w południowo-zachodnim narożu konwentu¹⁰⁷. Budowa tej części domu przebiegała pomyślnie i w krótkim czasie ją zakończono¹⁰⁸.

Zasadniczym materiałem budowlanym kościoła i klasztoru była cegła. Konwent wypalał ją we własnych cegielniach. Jedna z nich zlokalizowana była w narożu ogrodu w pobliżu bramy Wronieckiej, druga — przy wsi Jeżyc¹⁰⁹. Po zakończeniu budowy klasztoru karmelici zlikwidowali cegielnię w ogrodzie. Drugą wydzierżawili wraz z polem. Znajdowała się po prawej stronie drogi do Jeżyc, w pobliżu gruntów dominikańskich i „Łysej Góry”. Składała się ona z murowanego pieca i starej szopy do suszenia cegły. W 1800 r. cegielnię dzierżawił Szymon Wroniecki za 300 zł rocznie. Za zgodą konwentu rozbudował on cegielnię, zwiększając produkcję cegły. Klasztor wypożyczył od Wronieckie-

¹⁰³ Tamże s. 221.

¹⁰⁴ Tamże s. 221.

¹⁰⁵ Tamże s. 278—279.

¹⁰⁶ Tamże s. 302.

¹⁰⁷ Tamże s. 309.

¹⁰⁸ Nieznane są dalsze dzieje budowy z powodu braku źródeł. Od 1756 r. kronikarz przerwał pisanie dziejów konwentu.

¹⁰⁹ *Hist. conv.* s. 180.

go 4.800 zł na przeprowadzenie remontu zabudowań i na podatki. W zamian za to przedłużono mu dzierżawę cegielni na 16 lat. W dniu 26 grudnia 1800 r. umowę podpisali ze strony konwentu: o. Efrek od św. Scholastyki (Piotrowicz), przeor klasztoru, o. Henryk od Matki Bożej Anielskiej (Nowacki), o. Piotr Bonifacy od Ducha Św. (Swinarski), o. Prosper od św. Korneliusza i Cypriana (Wojnarowicz) ¹¹⁰.

5. ARCHITEKTURA KLASZTORU

Klasztor usytuowany po stronie zachodniej i południowej kościoła, dwupiętrowy, murowany z cegły, otynkowany, podpiwniczony, zbudowany według planów dla klasztorów większych prowincji. Zgodnie z przepisami budowlanymi, składał się on z dwóch części: zewnętrznej, czyli plebanii i wewnętrznej, czyli właściwego klasztoru, usytuowanego wokół większego podwórza. Plebania z furką z południowej strony kościoła miała dł. 23,30, szer. 10,60 m. Składała się z pomieszczenia dla furtyana, rozmownic, auli recepcyjnej, pokoi gościnnych i toalety. Szeroki korytarz (3,30 m) łączył ją z właściwym klasztorem, usytuowanym wokół prostokątnego podwórza o wymiarach 27,50 × 21,30 m. W trzech kondygnacjach skrzydła południowego i zachodniego mieściło się ponad 40 mieszkalnych pokoi dla zakonników (szer. 3,60, dł. 4,30 m). W ryzalicie skrzydła zachodniego w podwórzu zlokalizowano toalety. Skrzydło północne (dł. 43, szer. 12,60 m) zajmowały pomieszczenia takie jak: kuchnia, umywalnia, refektarz, biblioteka, aule rekreacyjne i wykładowe.

Nad refektarzem umieszczono bibliotekę. Jej zasób podzielony był na kilkanaście działów, zgodnie z instrukcjami dla bibliotekarza. Nie dochował się do naszych czasów żaden katalog książek, stąd trudno ustalić jakość i wielkość księgozbioru. W XVIII w. dostosowany był do potrzeb kolegium teologicznego. Kronika wspomina, że w 1624 r. ks. Piotr Grochowicki, archidiakon gnieźnieński, ofiarował klasztorowi swój księgozbiór, składający się z „dzieł ojców Kościoła i innych drogocennych ksiąg” ¹¹¹. W 1655 r. konwent uratował swą bibliotekę przed Szwedami, wywożąc ją do Wrocławia ¹¹². W czasie ponownej inwazji szwedzkiej na początku XVIII w., najcenniejsze książki ukryto w specjalnej skrytce przy kościele. Po kasacie klasztoru biblioteka uległa rozbiciu. Część wzięli ze sobą karmelici, a pozostały księgozbiór zabrano do biblioteki Seminarium Duchownego.

¹¹⁰ O. Jan Kanty Osierda. *Kronika klasztoru poznańskiego OO. Karmelitów Bosych k. 561–562 (AKP 3)*.

¹¹¹ *Hist. conv.* s. 27.

¹¹² Tamże s. 91.

W XVII w. chór zakonny mieścił się nad zakrystią. W 1684 r. br. Damaży od Matki Bożej z Góry Karmelu przywiózł do klasztoru krucyfiks, подарowany karmelitom przez Władysława Kłodzińskiego¹¹³. Po odnowieniu go przez snycerza zakonnego w klasztorze bernardynów w Sierakowie, został umieszczony w chórze. Była też w nim woskowa figurka Dzieciątka Jezus, ofiarowana (wg tradycji) przez o. Andrzeja Brzechwę¹¹⁴. Kiedy w 1730 r. ukończono budowę skrzydła północnego, wówczas urządzono chór zakonny nad kaplicą Zwiastowania NMP. Dotychczasowy zaś chór służył odtąd za oratorium dla braci nowicjuszy i studentów.

Pomieszczenia wnętrza klasztoru nakryte sklepieniami kolebkowymi, klasztornymi i krzyżowymi. Zewnętrzna strona budynku bez szczególniejszych walorów artystycznych. Elewacje obiega gzyms horyzontalny na wysokości drugiej kondygnacji. Dachy dwuspadowe, pokryte dachówką.

6. PUSTELNIA PW. MATKI BOŻEJ I ŚW. ELIASZA

Dla pogłębienia życia wewnętrznego, zgodnie z praktyką św. Teresy z Avila, pierwsi ojcowie konwentu podjęli projekt wybudowania w ogrodzie eremitarza. Na samotności chcieli odbywać swoje rekolekcje i dni skupienia. Projekt budowy poparł archidiakon gnieźnieński ks. Piotr Grochowski, przyrzekając pokryć koszty budowy eremitarza¹¹⁵. W kwietniu 1624 r. przybył na wizytację klasztoru o. prowincjał Jan Maria od św. Józefa (Centurioni). Nie tylko udzielił zezwolenia na budowę eremitarza, ale również na wypożyczenie pieniędzy na materiały budowlane. Jeszcze w tym samym dniu o. Andrzej Brzechwa postarał się o potrzebne fundusze. Zamówiony architekt sporządził plany. Zaraz też w sobotę 13 kwietnia rozpoczęto prace ziemne, a w następnym dniu na zakończenie wizytacji o. prowincjał poświęcił kamień węgielny pod budowę kaplicy¹¹⁶. Pustelnię wybudowano nakładem ks. Piotra Grochowskiego w ogrodzie zakupionym przez o. Marcina Kosa od Stanisława Czaplica¹¹⁷. Składała się z dwóch kapliczek pod wezw. św. Józefa i św. Teresy, połączonych z mieszkalnymi celami. Każda z nich miała oddzielne wejście i podwórze otoczone murem. Pośrodku wybudowano większą kaplicę w kształcie rotundy pod wezw. Matki Bożej i św. Eliasza¹¹⁸. Eremitarze były podpiwniczone. W 1625 r. na dziedzińcu eremitarza po-

¹¹³ Tamże s. 178.

¹¹⁴ Tamże s. 179.

¹¹⁵ Tamże s. 29.

¹¹⁶ Tamże s. 30.

¹¹⁷ Tamże s. 29, 172c.

¹¹⁸ Tamże s. 29.

grzebano czterech zakonników, zmarłych na zarazę¹¹⁹. W 1656 r., po spaleniu drewnianego klasztoru przez Szwedów, zakonnicy przeprowadzili się do eremitarza, przystosowując go do potrzeb życia klasztornego. Uratowane z pożaru obrazy Bałuskich umieszczono w kaplicy św. Eliasza¹²⁰. W 1663 r. zgromadzenie przeprowadziło się do nowego klasztoru. Eremitarzowi przywrócono pierwotne przeznaczenie. Służył on jako dom rekolekcyjny dla zakonników i diecezjalnych kapłanów. W kaplicy św. Eliasza odprawiano też specjalne nabożeństwa o deszcz w czasie posuchy. Mury eremitarza przetrwały aż do połowy XIX w.¹²¹

7. WYPOSAŻENIE KLASZTORU

Źródłem utrzymania zakonników i klasztoru były nieruchomości ziemskie, kamienice czynszowe i sumy funduszowe. Do nieruchomości ziemskich należały ogrody i sady oraz pola ciągnące się od przedmieścia Św. Wojciecha i bramy Wronieckiej aż do Jeżyc i „Łysej Góry”. W południowo-zachodniej części ogrodu, przy dzisiejszej ul. Solnej, znajdowały się zabudowania gospodarcze: dom mieszkalny dla służby, stajnie, wozownie, spichlerz, studnia i słodownia. Poza przyległymi do klasztoru gruntami karmelici posiadali w rynku poznańskim kamienicę (w 1665 r. mieszkały w niej ss. karmelitanki bose), zapisaną w 1642 r. przez Jadwigę i Stanisława Strykowski¹²². Drugą kamienicę przy tymże rynku ofiarował im Wiktor Raczyński w 1669 r.¹²³ W 1730 r. konwent postawił przy placu kościelnym czynszowy dom dla swoich dobrodziejów, żyjących na dewocji¹²⁴.

Zasadniczym źródłem utrzymania klasztoru były funduszowe sumy z obligacjami wieczystymi mszy św., zapisywane karmelitom przez różnych dobrodziejów. Konwent zabezpieczał te fundusze na dobrach nieruchomych różnych właścicieli. Z tych kapitałów pobierał roczny czynsz zgodnie z oprocentowaniem.

Według księgi czynszowej z 1757 r.¹²⁵ klasztor posiadał następujące kapitały:

1. Suma 28.500 zł na dobrach Połajów. 26.000 zł zapisali Jadwiga

¹¹⁹ Tamże s. 52.

¹²⁰ Tamże s. 132.

¹²¹ *Karmelici w Polsce*. Encyklopedia kościelna Michała Nowodworskiego. T. X. Warszawa 1877 s. 46; Józef Łukaszewicz, dz. cyt. s. 180.

¹²² *Hist. conv.* s. 79.

¹²³ Tamże s. 158.

¹²⁴ Tamże s. 221.

¹²⁵ Archiwum Państwowe Miasta Poznania i Wojew. Poznańskiego. *Klasztor — Karmelici Bosi — Poznań*. C 1. *Liber censuum conventus posnaniensis s. p. n. Joseph Carmelitarum Discalceatorum 1757—1809*; C 13. *Liber obligationum perpetuarum pro*

i Stanisław Strykowski na dobrach Boruszyno, Tarnowiec, Kroślino i Kroślinka. Sumę zaś 2.500 zł ofiarował Antoni Miaczyński, właściciel Połajewa. Czynsz roczny wypłacany na św. Jana Chrzciciela wynosił najpierw zł 997 gr 15, a później 700 zł.

2. Suma 15.000 zł na żydowskiej synagodze w Poznaniu. Pochodziła od Aleksandra Tomickiego (7.000 zł), Władysława Strykowskiego (5.000 zł), Łukasza Karniewskiego (2.000 zł) i Tobiasza Raczyńskiego (1.000 zł). Czynsz roczny 780 zł.

3. Suma 14.000 zł na dobrach Nostkowo, należących do Józefa Dobrzyckiego. Czynsz 700 zł.

4. Suma 8.000 zł zapisana przez Jana Domiechowskiego na dobrach Wroczyńno, a następnie przeniesiona na dobra Bentlewo. Dobra te odziedziczył Józef Potocki. Czynsz 280 zł.

5. Suma 6.000 na dobrach Książ należących do Anny Łackiej. Pierwotnie zahipotekowana była na dobrach Otoczna Stefana Trąpczyńskiego. Czynsz 210 zł.

6. Suma 6.000 zł na dobrach Jeżewo należących do Wojciecha Raczyńskiego. Pochodzi ona z zapisu Adama Zielińskiego. Czynsz 210 zł.

7. Suma 7.000 zł na dobrach Kluczewo Władysława Szołdrskiego. Z tej sumy 5.000 zł pochodzi z zapisu Alberta Konarzewskiego. Czynsz 350 zł.

8. Suma 5.000 zł zapisana przez Piotra Jabłkowskiego na Smogulcu, który przeszedł w posiadanie Maksymiliana Mielżyńskiego. Czynsz roczny 250 zł.

9. Suma 5.000 zł zapisana w 1747 r. przez Janusza Tworzyńskiego na dobrach Dryżyna. Czynsz 250 zł.

10. Suma 3.000 zł na Jankowicach, należących do Ignacego Twardowskiego. Czynsz 150 zł.

11. Suma 4.000 zł zapisana przez Jana Skorzewskiego na Złotnikach. Dobra te przeszły na Prząnowskiego. Czynsz 140 zł.

12. Suma 3.000 zł ofiarowana klasztorowi przez Annę i Piotra Osieckich, początkowo zabezpieczona na dobrach Pamiątkowo, a w 1739 roku przeniesiona na Knyszyn, należący do Józefa Dobrzyckiego. Czynsz 105 zł.

13. Suma 3.000 zł ofiarowana przez Annę i Piotra Osieckich, ubezpieczona na dobrach Mikoszki przez Abrahama Ciswickiego, a w 1750 roku przeniesiona na Lwówek, na majątek Józefa Pawłowskiego. Czynsz 150 zł.

14. Suma 3.000 zł ofiarowana przez Rafała Tworzyńskiego i zapisana na jego dziedzicznych dobrach Radomicko, które przeszły do Macieja Mielżyńskiego. Czynsz 150 zł.

benefactoribus et pro variis necessitatibus conventus posnaniensis conscriptus 1761—1805; Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. Sygn. AZ 11/3. Liber censuum conventus posnaniensis S. P. N. Josephi Carmelitarum Discalceatorum 1792—1814.

15. Suma 4.000 zł (od Elżbiety Łackiej 3.000 i od Stanisława Rudnickiego 1.000 zł) na dobrach Brudzyno sędziego Góreckiego. Z powodu utraty majątku, klasztorowi zwrócił wartość funduszu w postaci klejnotów.

16. Suma 2.000 zł zapisana 17 września 1692 przez Marcina Czerniawskiego na dobrach Wschowa. Czynsz 126 zł.

17. Suma 2.000 zł ofiarowana przez Andrzeja Gwickiego, zapisana na dobrach Bieganowo Gaspara Bieganowskiego. Czynsz 70 zł.

18. Suma 1.000 zł złożona przez Andrzeja Wilkowskiego, ubezpieczona na dobrach Kostworowo (?). Czynsz 35 zł.

19. Suma 1.500 zł ofiarowana przez Andrzeja Dziadka a ubezpieczona na dobrach Łęki Małe przez Józefa Pruskiego. Czynsz 52,15 zł.

20. Suma 900 zł ubezpieczona na dobrach Wiatrowo przez Macieja Smoguleckiego. Czynsz 31,15 zł.

21. Suma 500 zł ofiarowana i zapisana na dobrach Karchowo przez Aleksandra Karchowskiego. Czynsz 18 zł.

22. Suma 2.000 zł zapisana przez Andrzeja Mieszkowskiego na dobrach Strykowo. Odziedziczył je Maciej Skalaski. Czynsz 70 zł.

23. Suma 5.000 zł na dobrach Kazimierza Bielińskiego w Więckowicach. Czynsz 200 zł.

24. Suma 3.000 zł na dobrach Anny Ciecierskiej w Zbyszewicach (potem na Oborzysku). Czynsz 150 zł.

25. Suma 1.000 zł od Joanny Bogusławskiej, ubezpieczona na majątku Andrzeja Przyłuskiego w Granówce. Czynsz 35 zł.

26. Suma 1.000 zł od Franciszka Tworzyńskiego na msze za dusze Bielickich, zapisana na dobrach Jana Tworzyńskiego w Smieszkowie. Czynsz 35 zł.

27. Suma 2.000 zł od Macieja Trzebińskiego, ubezpieczona na majątku Niewierz, a potem na Lwówku. Czynsz 70 zł.

28. Suma 1.000 zł od Stanisława Mieszkowskiego, zapisana na synagodze we Lwówku. Czynsz 35 zł.

29. Suma 2.500 zł złożona przez Władysława Tomickiego i zabezpieczona na synagodze poznańskiej w 1747 r. Czynsz 87 zł.

30. Suma 2.000 zł od wicewojew. Bienkowskiego na synagodze w Poznaniu. Czynsz 70 zł.

31. Suma 3.000 zł na dobrach Skoraczewo. Czynsz 105 zł.

32. Suma 54.000 zł ofiarowana przez Michała Małachowskiego, łowczego kaliskiego. Przyjął ją na czynsz i ubezpieczył na wsi Niechanowo Franciszek Skórzewski. Czynsz 2.700 zł.

33. Suma 2.000 zł na wsi Turostowa, zapisana przez Piotra Świnarskiego. Czynsz 77 zł.

34. Suma 1.000 zł na dobrach Gołęcin, ofiarowana na mocy testamentu Wojciecha Miaskowskiego, wojew. kaliskiego. Czynsz 35 zł.

35. Suma 6.000 zł ofiarowana i zapisana w 1763 r. przez Karola Rokosowskiego, na swych własnych dobrach Gołaszyn. Czynnz 300 zł.

36. Suma 100 zł na dobrach Gogolewo.

Razem klasztor posiadał kapitału 212.500 zł, z którego rocznie wpływało do kasy zł 9.273 gr 45.

8. WIECZYSTE OBLIGACJE ZA ZMARŁYCH

Na powyższym kapitale ciążyły wieczyste obligacje odprawiania co-rocennie mszy św. za zmarłych. Według wykazu z 1801 r. karmelici odprawiali co roku około 2000 mszy za następujących dobrodziejów:

Lp.	Imię i nazwisko	Liczba mszy
1	Anna i Piotr Osieccy	104
2	Jadwiga i Stanisław Strykowski	365
3	Ks. Piotr ze Żnina (Dąbrowicz?)	52
4	Ks. Łukasz Cielecki	48
5	Ks. Piotr Regulus	48
6	Ks. bp Wojciech Tholibowski	52
7	Władysław Strykowski	24
8	Albert Konarzewski	365
9	Łukasz Karniewski	24
10	Tobiasz Raczyński	12
11	Aleksander (Kaniewski?)	19
12	Jan Domiechowski	208
13	Jan Jabłkowski	12
14	Adam Zieliński	104
15	Aleksander Tomicki	96
16	Franciszek Tworzyński	24
17	Rafał Tworzyński	24
18	Marian Bielicki	12
19	Elżbieta Łacka	24
20	Andrzej Miaskowski	24
21	Marcin i Elżbieta Józweńscy	12
22	Jan Mielecki (?)	12
23	Kazimierz Dzieckiewicz	12
24	Stanisław Rudnicki	10
25	Urszula z Lipskich Bieńkowska	24
26	Jan Tworzyński	52
27	Stanisław Mieszkowski	12
28	Władysław Tomicki	52
29	Stanisław Karwosiecki	104
30	Andrzej Buswicz	48
Razem rocznie mszy		1979

9. WAŻNIEJSZE WYDARZENIA ¹²⁶

1618 — W maju lub czerwcu na fundację do Poznania przybyli: o. Marcin od św. Teresy (Kos), o. Filip od św. Jakuba i br. Anastazy od św. Wincentego. Zakonnicy zamieszkali w domu, zakupionym od Elżbiety Michanówny.

2 lipca. Ks. bp Kasper Hap, sufragan poznański, poświęcił karmelitom drewnianą kaplicę pw. Św. Józefa.

1621 — 21 czerwca. Uroczyste poświęcenie drewnianego kościoła Św. Józefa.

W kościele Św. Józefa odbywały się uroczystości ku czci św. Teresy z Avila, z okazji jej kanonizacji.

Z powodu wymarcia na zarazę wszystkich nowicjuszy w Krakowie, zarząd prowincji otworzył nowicjat w klasztorze w Poznaniu.

1623 — W drodze z Hiszpanii do Persji zatrzymał się w klasztorze poseł szacha perskiego Gabriel Roberti Shirley. Od o. Dominika od Jezusa Maryi przywiózł upoważnienie na wyjazd naszych zakonników na misję do Persji. Ofiarował do zakrystii welon do Najśw. Sakramentu oraz złożył pieniądze na kielich.

1624 — Od Wielkanocy do Bożego Narodzenia w ziemi poznańskiej srożyła się zaraza. Zakonnicy udali się do majątku Czarnkowskich we wsi Biała k. Czarnkowa. W klasztorze pozostało sześciu zakonników dla opiekowania się chorymi i niesienia pomocy duszpasterskiej umierającym. W dobrach Czarnkowskiego istniały jeszcze w tym czasie 4 kościoły zabrane katolikom przez protestantów. O. Kazimierz od św. Anny wraz z innymi ojcami spowodował przywrócenie tych kościołów katolikom.

1625 — Dla uniknięcia niebezpieczeństwa roznoszenia zarazy, przełożony klasztoru wysłał zakonników do postawionych w ogrodzie szałasów. Zabronił życia wspólnego i spotykania się ze sobą. W tym roku zmarli na zarazę w Poznaniu następujący karmelici: Br. Marcin od św. Jakuba (8.V), br. Euzebiusz od św. Prokopa (Tyranowski), obydwaj klerycy; br. Łukasz od św. Józefa; o. Dominik od Jezusa Maryi (Debolecki), zarażony przy zaopatrywaniu na śmierć chorych (15.VII); br. Klemens od św. Andrzeja zmarł odmawiając *Salve Regina* (18.VII); br. Mateusz od św. Teresy (10.VIII); o. Maciej od św. Wawrzyńca (Straszowski). Zakonnicy pogrzebani zostali w klasztornym ogrodzie.

Przestrogi dla zakonników na okres epidemii:

¹²⁶ Zestawienie wydarzeń opracowano na podstawie kroniki klasztoru. *Historia conventualis*.

1. Najcenniejsze przedmioty, zwłaszcza zakrystyjny skarbiec i bibliotekę, należy zabezpieczyć w odpowiedniej kamienicy.
2. W czasie zarazy nie powinno w konwencie pozostać więcej niż 4 zakonników.
3. Nie powinno się wysyłać braci na kwestę do miasta.
4. Nie należy brać pieniędzy gołymi rękami.
5. Przyniesioną z miasta żywność trzeba wykadzić (owędzić dymem z ziół).
6. Do wnętrza klasztoru nie wolno wprowadzać nikogo, jak tylko osoby zaufane.
7. Rano i wieczorem należy okadzać wszystkie pomieszczenia konwentu.
8. Pracownicy klasztoru nie powinni wychodzić na miasto na czczo (głodni) i bez środków ochronnych.
9. Należy słuchać spowiedzi w kościele przy zasłoniętych kratkach konfesjonału.

Tych i tym podobnych środków ostrożności należy przestrzegać w czasie zarazy.

1635 — 15 lipca. W wigilię Matki Bożej Szkaplerznej ks. bp Jan Bajkowski, sufragan poznański, poświęcił kamień węgielny pod budowę murowanego kościoła Św. Józefa, na placu дарowanym przez Barbarę z Jeziorskich Orzelską. Kazanie wygłosił o. Warzyniec od św. Michała.

1640 — 25 stycznia, Warszawa. Król Polski Władysław IV zatwierdził fundację karmelitów bosych w Poznaniu wraz ze wszystkimi nieruchomościami i uwolnił je od publicznych ciężarów.

1650 — Król Jan Kazimierz udzielił klasztorowi przywileju na łowienie ryb w Warcie.

W skład kapituły konwentu wchodził następujący ojcowie: Fabian od Jezusa Maryi — przeor, Henryk Krystian od św. Józefa — podprzeor, Zygmunt od Matki Bożej, Izydor od św. Józefa, Innocenty od Ducha Świętego, Samuel od św. Józefa, Anioł od św. Teresy, Bernard od św. Józefa, Teofil od Matki Bożej, Chryzostom od Matki Bożej, Romuald od św. Maryi, Leopold od Niep. Pocz. NMP.

1653 — W oktawie Bożego Ciała rozpoczęła się szerzyć zaraza w Poznaniu. O. Leonard od Jezusa, przeor klasztoru, w obawie przed niebezpieczeństwem, wysłał zakonników do majątku Alberta Konarzewskiego, Alberta Grzymułtowskiego i Stanisława Szczodrowskiego. W konwencie pozostali: o. przeor Leonard, o. Jan Damascen od Zwiast. NMP, br. Piotr od św. Pawła i br. Warzyniec od Matki Bożej. Wszyscy oni pomarli na zarazę z wy-

jątkiem o. Jana Damascena. Po wygaśnięciu epidemii, 17 marca 1954 r. rozproszeni zakonnicy powrócili do klasztoru i rozpoczęli regularny tryb życia.

1655 — „Dnia 25 lipca żołnierz polski czy z umowy *ex condicto*, jak bardzo wielu twierdzi, czy też party wielką siłą wojska szwedzkiego, czy pozbawiony potrzebnej pomocy, dział i amunicji, ustąpił i cofnął się od Ujścia nad rzeką Notecią. Nieprzyjacielski zaś Szwed w dniu 28 lipca 1655 r. podstąpił pod Poznań i bez żadnego oporu zajął miasto”.

1656 — „Nowy generał komendant miasta kazał zburzyć wszystkie szpitale i kościoły na przedmieściach poznańskich a mianowicie: kościół Ducha Świętego, Św. Krzyża, Św. Walentego i nasz kościół Św. Józefa z klasztorem. Ojcowie ponieśli wielką stratę, gdyż nie zdążyli powynosić wszystkich cenniejszych rzeczy w tak krótkim czasie. Nadto polecił komendant spalić wszystkie przedmieścia. Działo się to w Wielki Piątek 1656.

„W tym czasie wezwano przed sąd wszystkich zakonników miasta, skąd nie mogli już wrócić do swoich klasztorów, ale wyprowadzono ich poza miasto bez brewiarzy i osobistych rzeczy. W klasztorach pozostali tylko chorzy i starcy. W naszym eremie pozostał o. Innocenty od Ducha Świętego i br. Błażej. Wygnani zakonnicy szli jak apostołowie, ciesząc się i radując, że dla Chrystusa mogli cierpieć wzgardę. Przed sobą nieśli krzyż. Postępowali wśród drwin i hałasów dysydentów, którzy chcieli wszystkich potopić w Warcie, w czasie przejścia przez most. Przybyli też katolicy różnych stanów oplakując swych duchownych ojców, ofiarowali im pożywienie i napój na dalszą drogę. W otoczeniu uzbrojonych żołnierzy zaprowadzono ich poza miasto na pola, gdzie mogli się rozejść w dowolnym kierunku. Pod karą śmierci nie wolno im było wracać do Poznania. Zakonnicy, dziękując Bogu, odśpiewali litanię do Imienia Jezus, do Najśw. Maryi Panny i Wszystkich Świętych. Po nabożeństwie pożegnali się i rozeszli w różnych kierunkach (...). Były to chwile ciężkie i smutne dla katolików. Nie wolno im było publicznie oddawać żadnej posługi duchownej, ani dzwonić na pogrzeb, ani grzebać zmarłych w ciągu dnia, lecz tylko w nocy.

„W końcu król szwedzki Karol Gustaw odstąpił miasto księciu brandenburskiemu (Dörflingerowi), który zamianował gubernatorem miasta Hundobecką (?). Na pozór wydawał się on statecznym. W rzeczywistości pałał niepokohamowaną nienawiścią i wściekłością do wszystkiego co katolickie. Za swoich rządów polecił spalić wspaniałą bazylikę Św. Marii Magdaleny, w obre-

bie murów miasta. W czasie pożaru jego wojsko nie pozwoliło ludziom gasić ognia ani wynosić rzeczy z kościoła. Wszystkie ołtarze w pięciu nawach spaliły się. Spłonął również cudowny obraz Chrystusa Ukrzyżowanego w bogatej kaplicy kupców. Runęła dzwonnica z czterema dzwonami. W ogóle spaliły się wszystkie cenne pamiątki, obrazy i rzeźby. W mensie wielkiego ołtarza ukrytych było kilka tysięcy zł pól. w złocie, przeznaczonych na utrzymanie tego kościoła w najtrudniejszych chwilach. Skarb ten zabrali wrogowie, a w poszukiwaniu pieniędzy zburzono pozostałe ołtarze. Ten też gubernator polecił spalić kościół Bożego Ciała OO. Karmelitów A. O., kościół Bernardynów i Karmelitów Obserwantów" (*Kronika* s. 96).

1657 — 15 sierpnia. Wojsko elektora brandenburskiego opuściło miasto. Zakonnicy powrócili do klasztoru.

1661 — 19 marca. W uroczystość św. Józefa bp Wojciech Tholibowski odprawił odpustową mszę św. w nowym kościele.

1663 — 20 maja. W uroczystość Trójcy Św. bp poznański Wojciech Tholibowski poświęcił kościół Św. Józefa wraz z cmentarzem i ogrodami.

1665 — 7 listopada. SS. karmelitanki bose przybyły na fundację do Poznania. Tymczasowo zamieszkały w kamienicy w rynku.

1669 — 2 lutego. Za staraniem o. Henryka Krystiana od św. Józefa, o. Wawrzyniec a S. Maria zaprowadził Konfraternię Matki Bożej Szkaplerznej w parafii Bruskiej k. Gdańska.

28 lipca. O. Wacław od św. Bernarda i o. Wawrzyniec a S. Maria zaprowadzili Konfraternię Matki Bożej Szkaplerznej w kościele Wszystkich Świętych w Sieradzu.

11 sierpnia. Erekcja Konfraternii św. Józefa w kościele oo. karmelitów bosych w Poznaniu.

1687 — 13 lipca. Ks. bp Hieronim Wierzbowski, sufragan poznański, uroczystie konsekrował kościół Św. Józefa w Poznaniu.

1703 — 7 września. Wojska szwedzkie zajęły Poznań. Ich król Karol XII opanował największe miasta Polski jak Warszawę, Kraków, Lwów, nakładając na mieszkańców uciążliwe kontrybucje. Największego łupieństwa dopuścił się w Sokalu. Zagarnął skarbce i depozyty różnych zakonów, szlachty i magnatów, ukryte w klasztorze oo. bernardynów. Tam też zdeponowane były skarbce naszych klasztorów z Lublina, Wilna, Głębokiego oraz ss. karmelitanek klasztoru św. Józefa w Lublinie. Straty naszych klasztorów w złocie i srebrze wynosiły 600.000 złp.

1704 — We wrześniu August II postanowił zdobyć Poznań z rąk szwedzkich. W tym celu przybył pod miasto gen. Brand z kilkoma tysiącami Sasów i oczekiwał nadejścia gen. Paktula z kilkoma tysiącami Rosjan. Szwedzi, przygotowując się do obrony, spalili wszystkie przedmieścia, wycięli sady i ogrody wokoło miasta. Zburzyli kościół Wszystkich Świętych. Złupili wszystkie okoliczne wioski, zabierając do miasta woły, owce, krowy i cały dobytek ubogich włościan.

„Z powodu zwłoki w oblężeniu przez skonfederowane wojska i ociąganie się przez 30 dni, zakonnicy nasi ledwie kawałek chleba mogli od czasu do czasu wziąć do ust, z powodu ustawicznego łupiestwa ze strony Szwedów... Żołnierze ci dopuszczali się niesłychanych nadużyć, gwałtów i prawie szaleli w klasztorze, zachęcając się jawnie do grabieży. Tak tedy ustawicznie z miasta wypadając zabierali co się dało i co było w magazynach klasztoru (...).

„Nareszcie rozpoczęto formalne oblężenie i ostrzeliwanie miasta z armat i broni wszelkiego rodzaju, ze strony skonfederowanej szlachty, wojska saskiego i najętego wojska moskiewskiego pod generałem Paktulem, w dniu 14 października 1704 r. Ustawiono 100 dział na zburzenie fortecznych murów i rozpoczęto strzelać z nich z wielkim hukiem na bramę Wroniecką, Wrocławską w pobliżu oo. bernardynów i koło klasztoru św. Katarzyny. (...) Ostrzeliwanie to z okropnym hukiem walących się murów i pękających kul trwało aż do Wszystkich Świętych 1.XI. Już wszystko było gotowe, aby wejść do miasta. Żołnierze moskiewscy przy pomocy swych rzemieślników pobudowali pomosty, przez które miano ciągnąć działa. Na naszym gospodarstwie, które z powodu famillii było oddzielone od konwentu, nagromadzono ogromną ilość urządzeń wojennych, taboru, amunicji, koni i krów. Te wszystkie nagromadzone zapasy zniszczył w jednej godzinie nowy spisek i przekupstwo.

„Kiedy bowiem w wigilię uroczystości Wszystkich Świętych nasi żołnierze przygotowywali się przez Sakramenty święte do ostatecznej walki (wojska było ok. 20 000), żądza złota „*auri sacri fames*” dokonała swego. Złotem i srebrem ofiarowanym przez Szwedów dał się przekupić gen. Homoncki (?), gen. Brand, gen. saski Schulenburg, a Paktul, *ut* szelma przekupił gorzałką żołnierzy w dzień Wszystkich Świętych, w którym zawarto zawieszenie broni ze Szwedami pozostającymi w mieście, a skonfederowane wojska odstąpiły od oblężenia Poznania (3.XI). Wojsko pozostawiło przy naszym konwencie swoje zapasy, co było powodem nowego nieszczęścia, gdyż Szwedzi przybyli

po nie i przy tej okazji do reszty złupili klasztor. Na rabunek przyszło 300 Szwedów, chcąc z ziemią zrównać konwent. W dużym stopniu zniszczyli kościół i ołtarze. Zrujnowali konwent pozostawiając wszędzie nieopisaną nędzę i przymierających z głodu zakonników. Szwedzi zabrali ze sobą książki, zegary, klepsydry do mierzenia czasu, brewiarze, łańcuszki do umartwiania, włosiennice i w ogóle wszystko co tylko można było wynieść. O. przeora Konstantyna od św. Elizeusza męczyli i bili w celi, żeby wydał im pieniądze. Podobnie postępowali z innymi zakonnikami".

1708 — Następstwami politycznej katastrofy kraju było ogólne zubożenie Polski, nędza, głód i zarazy. Ogromna liczba wojsk różnych narodowości znalazła swój grób w Polsce. W 1708 i 1709 r. na zarazę zmarło wielu karmelitów zwłaszcza w klasztorze w Grodnie, Wiśniczu, Lwowie, Krakowie, Lublinie i Poznaniu. W tym ostatnim zmarli następujący:

1. O. Tomasz Akw. od św. Jakuba († 12.XII.1708) lat 33.
2. Br. Wawrzyniec od św. Michała († 29.III.1709).
3. O. Gerard od św. Kazimierza († 4.V.1709).
4. O. Wacław Brykner († 25.VI.1709).
5. O. Makary od Narodz. NMP († 30.VII.1709).
6. O. Placyd od Narodz. NMP (Sosnowski † 4.VIII.1709).
7. O. Kasper od św. Anastazego (Mikołaj Łacki † 6.VIII.1709).
8. O. Stefan od Nawiedz. NMP (Andrzej Niepotowski † 10.VIII.1709).
9. Br. Samuel od św. Idziego (Krzysztof Mieczkowski † 17.VIII).
10. O. Brokard od św. Wawrzyńca († 3.IX.1709).
11. O. Rudolf od św. Walentego (Jan Kleinspóln † 10.IX.1709).
12. O. Roch od św. Wojciecha (Tomasz Wychnikowicz † 26.IX).
13. O. Marcin od św. Cyryla (Jan Gallas) zmarł jako kapelan i spowiednik ss. karmelitanek bosych w czasie zarazy w Łopiennej w dniu 10.X.1709 r. Pochowany razem ze zmarłymi na zarazę zakonnicami na cmentarzu parafialnym.

Epidemia zadała dotkliwe ciosy również ss. karmelitankom bosym w Poznaniu. W dniu 15 lipca 1709 r. zmarła nowicjuszka s. Małgorzata od Nawiedz. NMP (Małgorzata Dzierzkowska). Ówczesny przeor, o. Amadeusz od św. Jana Chrzyciela, chcąc ratować zakonnice przed zarazą, przeprowadził je do swojego klasztoru św. Józefa, oddając im do użytku pomieszczenia na piętrze. W krótkim czasie, bo 28 lipca zmarł na zarazę przeor Amadeusz, który był równocześnie spowiednikiem karmelitanek. Zaraz po nim zmarła (31.VII) s. Felicjana od 5 ran Chrys-

tusa (Teresa Bronikowska). Pozostałe siostry przeprowadziły się do majątku Radzikowskiej w Łopiennej. Tutaj zmarły następujące siostry:

1. S. Gabriela od Imienia NMP (Przyjemka), pochowana w ogrodzie włoskim przy dworze w Łopiennej.
2. S. Angela od Matki Bożej z Góry Karmelu (Grotówna), siostrzenica przeoryszy Franciszki od Wniebow. NMP (Frezerówny), zmarła 1 września 1709 r., pochowana w ogrodzie włoskim.
3. S. Maria Egipcjanka od św. Teresy (Anna Sulmistrzanka) zmarła 15.IX. Pochowana w ogrodzie włoskim
4. S. Kolumba od Oczyszczenia NMP (Marianna Zaboklicka) zmarła 15.IX. Pochowana została na cmentarzu kościoła w Łopiennej.
5. S. Beata od Narodz. NMP (Zofia Wieczorkowiczówna) zmarła 15.IX. Pochowana w ogrodzie włoskim.
6. M. Teresa od Jezusa (Krystyna Skoraszewska) zmarła w rodzinnym domu w Dobierowo, pochowana na cmentarzu w Łopiennej.
7. S. Eufrazja Teresa od Niep. Pocz. NMP (Eufrazja Połemska) zmarła 27.IX w Dobierowie, pochowana na cmentarzu w Łopiennej.
8. S. Antonina od Ducha Świętego (Teresa Auszwicerówna) zmarła 4.X, pochowana na cmentarzu w Łopiennej. Po ostatniej spowiedzi przed skonaniem rzekła do o. Marcina od św. Cyryla: „Ojczel! Ja jestem ostatnią owieczką twoją, która mam umrzeć w takiej mizerii naszej. Dzięki ci składam za wszelki trud i prace, jakie podjąłeś przygotowując dusze nasze na śmierć. Oto mnie teraz ostatnią wyprawiasz do wieczności. Już dłużej nie będziesz spowiednikiem. Pójdiesz za nami lewito”. Tego samego dnia zmarł na zarazę o. Marcin i pochowany został na cmentarzu w Łopiennej obok karmelitanek jako „dobry pasterz, który życie oddał za owieczki swoje”.

Współczesny kronikarz zapisał, że przed śmiercią każdej z wymienionych sióstr słyszano bicie dzwonów w ich poznańskim klasztorze lub naszym pw. św. Józefa (*Kronika* s. 199).

1725 — 30 czerwca. Niezwykle silna burza nawiedziła miasto. Gwałtowny wiatr wywrócił wieżę z kościoła katedralnego, kolegiackiego Marii Magdaleny, z kościoła dominikanów zrzuciła dachy i sklepienia, z ratusza wieżę etc. Nie było kościoła ani domu, na którym by nie pozostawiła swoich śladów. W naszym kościele wybiła okna i znacznie uszkodziła dachy konwentu.

- 1728** — 8 maja. W uroczystość św. Stanisława odbyło się procesjonalne wprowadzenie statuy św. Jana od Krzyża z kościoła Jezuitów do naszej świątyni. W uroczystościach pokanonizacyjnych brały udział wszystkie zakony, bractwa i magistrat Poznania. Przez całą oktawę strzelano z dział.
- 1734** — 14 maja zebrała się w Rzymie Kapituła Generalna, na której erygowano prowincję litewską pod wezw. św. Kazimierza, przyłączając do niej klasztor poznański i warszawski. 14 lipca przybyli do klasztoru św. Józefa ojcowie litewscy, powracający z Kapituły Generalnej w Rzymie. Zgromadzonym w refektarzu ojcom i braciom odczytali postanowienia Kapituły i Stolicy Ap. Pomimo protestu zakonników, o. Aureli Augustyn od Wszystkich Świętych przejął władzę w klasztorze, nie mając do tego upoważnienia. Odebrał klucze od kasy i oficyn klasztornych. Litwini w zajęтым klasztorze zorganizowali studia teologiczne. Lektorzy i studenci często urządzali publiczne dysputy.
- 1736** — Od czerwca do września padał deszcz. Warta wystąpiła z brzegów i zalała przedmieścia Poznania. Najwięcej ucierpiało przedmieście Waliszewskie. Z wody sterczały tylko szczyty kamienic i kominy. Wiele domów i ludzi woda zabrała ze sobą. W kościele katedralnym, bernardyńskim, dominikańskim, jezuickim i u Bożego Ciała woda sięgała do ambony. W kościele i klasztorze ss. karmelitanek bosych woda podmyła posadzki i podłogi. 29 lipca w kościele Św. Józefa odbył się odpust z okazji święta Marii Magdaleny, gdyż jej świątynia zalana była wodą. 1 paźdz. Definitorium Prowincjalne w Grodnie podjęło decyzję przeniesienia studium teologicznego z Poznania, a w jego miejsce założono nowicjat.
- 1737** — 21 stycznia o północy zerwała się gwałtowna burza z silnym wiatrem, który postrzącał dachówki z klasztoru i kościoła, w oknach szyby potłukł oraz wyrócił wieżę z zegarem.
- 1742** — 14 września. Dziesięciu braci kleryków rozpoczęło kurs teologii spekulatywnej pod kierunkiem o. Faustyna od 3 Króli i o. Anioła od św. Stanisława.
- 1755** — 12 sierpnia. Na prośbę Magistratu miasta odprawiono mszę do św. Eliasza, w kaplicy eremu pod wezw. tegoż proroka, na uproszenie pogody. Na drugi dzień nastała piękna pogoda.
- 1756** — 19 kwietnia. W drugie święto Wielkanocy odbyło się uroczyste przeniesienie słynącego cudami i łaskami obrazu Matki Bożej z chóru zakonnic św. Dominika od ich kościoła pw. Św. Katarzyny. Umieszczony został w nowym wielkim ołtarzu, wybudowanym staraniem matki Doroty Gorczyńskiej, dominikanki.

- 1761** — Na Kapitule Generalnej w Rzymie podjęto uchwałę przywrócenia prowincji polskiej Ducha Świętego klasztoru poznańskiego i lubelskiego, przyłączonych w 1734 r. do prowincji litewskiej.
- 1793** — 30 stycznia. Wojska pruskie pod dowództwem gen. Trinckea wkroczyły do Poznania. Zaborca nadał zdobytej prowincji nazwę Prus Południowych.
- 1801** — 5 lipca. Dekretem króla pruskiego Fryderyka Wilhelma zniesiony został klasztor karmelitów bosych w Poznaniu.

10. KASATA KLASZTORU

W wyniku drugiego rozbioru Polski, dnia 30 stycznia 1793 r. wojska pruskie zajęły Poznań. Rozpoczęły się ciężkie chwile dla klasztoru św. Józefa. Rząd pruski zdecydowanie dążył do zabrania budynków klasztornych na cele wojskowe. Zamiar ten szybko został zrealizowany. Dnia 5 lipca 1801 r. król pruski Fryderyk Wilhelm wydał dekret, mocą którego karmelici mieli opuścić klasztor przeznaczony odtąd dla wojska¹²⁷. Dekret nie pozbawiał ich prawa własności tylko użytkowania. Wykonawcą zarządzenia został zamianowany Timroth, radca pruski. Przeciwno decyzji króla pruskiego zakonnicy wnieśli odwołanie pismem z dnia 10 lipca 1801 r.¹²⁸ Niestety, odpowiedź króla pruskiego z dnia 18 lipca tegoż roku nie uchyliła pierwotnej decyzji. Usunięcie karmelitów nie było łatwe, a nawet było niemożliwe policyjnie, jak relacjonował Timroth, prosząc rząd pruski o pomoc wojskową. W kościele bowiem dniem i nocą przebywała spora liczba wiernych, nie chcąc dopuścić do wydalenia zakonników i zabrania kościoła. Tymczasem z Berlina, do tajnego radcy kancelarii prezydenta von Harlem, dnia 8 sierpnia 1801 r. nadszedł rozkaz usunięcia karmelitów z klasztoru przy pomocy wojska z gen. von Zastrow na czele. Rozkaz wykonano przy użyciu bagnietów, dnia 12 sierpnia 1801 r. Ojcowie i bracia musieli opuścić swój dom, przenosząc się do klasztoru Bożego Ciała karmelitów trze-wiczkowych. Wypędzonym zakonnikom pozwolono zabrać swoje rzeczy. Jeszcze w lipcu udało się o. przeorowi Efremowi od św. Scholastyki (Piotrowiczowi) sprzedać z kościoła organy i niektóre ołtarze¹²⁹.

¹²⁷ AKP 6. *Akta i dokumenty rewindykacji klasztoru i kościoła Św. Józefa Karmelitów Bosych w Poznaniu* k. 67—69, 86—100; Archiwum Państw. Miasta Poznania i Wojew. Pozn. *Klasztor — Karmelici Bosi — Poznań*. C 11a. *Acta betr. die Angelegenheiten des aufgehobenen Carmeliter Closter zu Posen* k. 30.

¹²⁸ Tamże.

¹²⁹ O. Jan Kąty Osierda. *Kronika ...* k. 562—563.

W tym czasie konwent składał się z następujących ojców i braci¹³⁰:

1. O. Jan Chryzostom od św. Macieja (Markiewicz), wikary prow.
2. O. Efrem od św. Scholastyki (Piotrowicz), przeor
3. O. Henryk od Matki Bożej Anielskiej (Nowacki), I definitor i podprzeor klasztoru
4. O. Piotr Bonifacy od Ducha Świętego (Świnarski), I dyskret
5. O. Prosper od śś. Kornelego i Cypriana (Wojnarowicz), II definitor i III dyskret
6. O. Wiktoryn od Opieki św. Józefa (Gąsiorowski)
7. O. Marian od Zwiastowania NMP (Rokossowski)
8. O. Feliks od Dzieciątka Jezus (Kurzydłowski)
9. O. Hieronim od Różańca (Pieterkiewicz), kapelan ss. karmelitanek
10. O. Onufry od św. Wincentego (Bogdałowski)
11. O. Kandyd od św. Władysława (Piotrowski)
12. O. Terezjusz
13. O. Rajnald Gurkowski

Bracia klerycy nowicjusze:

13. Br. Aleksander Migowski
14. Br. Brokard Szczynkowski (?)
15. Br. Czesław Sulski
16. Br. Dominik Boinski
17. Br. Franciszek Obrzymski
18. Br. Honoriusz Zamorowski
19. Br. Jonasz Matuszewski
20. Br. Antoni Liszewski
21. Br. Wenancjusz Ciążyński

Bracia konwersi nowicjusze:

22. Br. Felicjan Węclewicz
23. Br. Marceli Poniewski
24. Br. Eliaszkoczarski
25. Br. Elizeusz

Po wyprowadzeniu karmelitów z klasztoru, lud okupował i bronił swej świątyni pod przewodnictwem gorliwych katolików: nauczyciela Lange i szewca Haydrowskiego. Przywódców opozycji zabrano do wię-

¹³⁰ Archiwum Państw. Miasta Poznania i Wojew. Pozn. C 11a. *Acta betr. die Angelegenheiten des aufgehobenen Carmeliter Closter zu Posen* k. 233; C. 9. *Bejaege zur Rechnung ueber die erhobernen 1801—1803 k.* 201.

zienia, a modlących się wiernych siłą wyprowadzono z kościoła¹³¹. Klucze od klasztoru przejął generał-major Zastrow.

Koegzystencja dwóch zgromadzeń zakonnych w jednym klasztorze stwarzała wiele trudności natury duchowej, administracyjnej i ekonomicznej. Przełożeni już po kilku dniach uświadomili sobie fakt, że utrzymanie całego zgromadzenia bez dochodów z własnego kościoła, przerasta ich możliwości finansowe. Utrzymanie bowiem jednego zdrowego zakonnika wynosiło 3 gr srebrne na dzień (czyli 1 talar za trzy dni). W takiej sytuacji przeniesiono nowicjat do klasztoru zakrzewskiego (?). Młodszy ojcowie podejmowali prace w duszpasterstwie parafialnym w charakterze wikariuszy pomocniczych i kapelanów w różnych miejscowościach diecezji. Kilku ojców udało się do klasztoru w Zakrzewie. Dwóch braci utrzymywało się przy klasztorze ss. karmelitanek, pełniąc obowiązki kościelnego i kvestarza, oraz jeden ojciec jako spowiednik i kapelan. W l. 1804–1805 ostatni karmelici bosi opuścili klasztor Bożego Ciała w Poznaniu i przeprowadzili się do swego klasztoru w Warszawie. Za ich utrzymanie w okresie od 12 sierpnia 1801 do 31 paźdz. 1804 r. o. Albin Wojciechowski, przeor klasztoru Bożego Ciała, wystawił rachunek na 10.648 złp.¹³² Jako administrator sum funduszywnych zniesionego klasztoru św. Józefa stwierdził, że dochód z tego kapitału jest za mały na pokrycie kosztów utrzymania zakonników. Dla wyrównania tej kwoty i na zapłacenie rachunku władze administracyjne sprzedawały po niskich cenach nieruchomości karmelitów bosych, lub przekazywano je w dzierżawę. W 1803 r. urząd finansowy obliczył kapitał zniesionego klasztoru na 167.183 zł 8 gr czyli 28.008 talarów i 8 groszy. Kapitał ten przynosił rocznie dochodu 1.110 talarów 22 grosze¹³³. Suma ta obciążona była wieczystymi obligacjami odprawienia 2000 mszy św. corocznie. Ks. bp Ignacy Raczyński, dekretem z dnia 25 lipca 1805 r., cały kapitał zniesionego konwentu św. Józefa wraz z mszalnymi obligacjami podzielił na dwie części. Jedną przeznaczył dla klasztoru Bożego Ciała z poleceniem dla miejscowego przeora, aby czterem ojcom karmelitów bosym wyznaczał obligacyjne msze po 364 w roku na każdego, czyli razem mszy 1460 rocznie. Stypendia przeznaczone są na ich utrzymanie. Po wymarcu tych zakonników cały fundusz ma być przeznaczony na kolegium księży emerytów przy kościele katedralnym w Poznaniu. Drugą część w liczbie 544 mszy, biskup przekazał ks. proboszczowi kościoła Św. Wojciecha. Na pokrycie tych obligacji przydzielił sumę 6.625 talarów z ogólnego kapitału 28.008 talarów. Równocześnie

¹³¹ O. Jan Kanty Osierda. *Kronika ...* k. 563; Bogumiła Rakowska. *Z pozłóklých kartek dawného Karmelu w Poznaniu*. „Głos Karmelu” R. 4: 1930 nr 10 s. 301–304.

¹³² O. Jan Kanty Osierda. *Kronika* k. 564.

¹³³ C. 9. *Belaage zur Rechnung vöber die erhobernen* k. 33–40.

pod karą ekskomunikacji, biskup zobowiązał o. Albina Wojciechowskiego, przeora klasztoru Bożego Ciała, aby w ciągu 14 dni złożył przed Generalnym Konsystorzem dokumentację funduszową i oryginalne zapisy sum, przydzielonych proboszczowi kościoła Św. Józefa¹³⁴.

Zarząd prowincji karmelitów bosych czuł się dotknięty i pokrzywdzony wydaną decyzją ks. bpa Ignacego Raczyńskiego. W tej sytuacji o. Henryk Nowacki, wikariusz prowincjalny, zwrócił się do Departamentu Finansów Królewskich Prus Południowych o wyjaśnienie i ustalenie prawa własności do majątku po zniesionym klasztorze św. Józefa. Królewsko-Pruska Kamera pismem z dnia 22 marca 1806 r. oświadczyła, że dobra zniesionego klasztoru św. Józefa w Poznaniu należą do klasztoru warszawskiego. „Wynika to z samej natury rzeczy, że majątek ten stanowi własność Zakonu i nie może służyć do dyspozycji miejscowego biskupa”¹³⁵. Na tej podstawie o. Henryk Nowacki rozpoczął starania o przydział tych sum funduszowych klasztorowi warszawskiemu. Sprowadził też do stolicy pozostałych ojców z klasztoru Bożego Ciała oraz z placówek parafialnych, z wyjątkiem o. Efrema Piotrowicza i o. Mariana Rokossowskiego, którzy pozostali w duszpasterstwie, pierwszy w parafii Głuszyna, a drugi w Gołuszynie.

W klasztorze św. Józefa mieściła się administracja i biura wojska pruskiego. Kościół początkowo służył za magazyn, a od 1831 roku jako ewangelicki kościół garnizonowy. Kilka obrazów i rzeźb z świątyni Św. Józefa zabrano do parafii w Radomicku¹³⁶. W 1832 roku fiskus pruski przepisał na swe imię nieruchomości klasztorne w księdze wieczystej (Poznań Św. Wojciech t. I, wykaz 16), a w 1883 r. w miejsce fiskusa pruskiego został zapisany *der deutsche Reichsmilitär-Fiscus*¹³⁷. Dopiero w 1909 r. założono księgę wieczystą dla klasztoru¹³⁸, którego własność zapisano dnia 15 listopada 1909 r. na rzecz „*der Reichsmilitär-Fiscus*”. Dnia 27 grudnia 1918 r. Poznań zrzucił pruską niewolę. Budynki klasztorne zajęli żołnierze polscy, a kościół Św. Józefa objął w posiadanie ks. kard. Edmund Dalbor. Dnia 24 lipca 1919 r. stanął między księdzem kard. Dalborem a Wojskiem Polskim układ, mocą którego kościół Św. Józefa został przekazany wraz z zabudowaniami do wyłącznego użytku

¹³⁴ O. Jan Kanty Osierda. *Kronika* k. 564—565; Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. AZ 11/3: *Liber censuum conventus posnaniensis S. P. N. Josephi Carmelitarum Discalceatorum* 1792—1814; KA 4735, 4737, 10295, 10404, 10422, 10895, 12204, 12748, 12957, 13119, 13187, 13188, 13333, 13336, 13349, 13430, 13444, 16763, 16764, 16768. (Akta funduszowe).

¹³⁵ O. Jan Kanty Osierda. *Kronika* k. 565.

¹³⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. Sygn. KA 10385. *Radomicko. Wizytacje dziekańskie 1830—1862* (wizytacja z 1861 r.).

¹³⁷ AKP 6. *Akta i dokumenty rewindykacji klasztoru i kościoła Św. Józefa Karmelitów Bosych w Poznaniu* k. 70—76.

¹³⁸ Tamże.

katolickiego wojska polskiego, jako garnizonowy¹³⁹. Dnia 21 grudnia 1919 r. ks. prałat Józef Prądzyński, generalny dziekan wojsk polskich, poświęcił kościół i oprawił w nim pierwszą mszę św.

11. REWINDYKACJA I ODBUDOWA KLASZTORU

Po zawarciu konkordatu ze Stolicą Apostolską, karmelici bosci rozpoczęli w 1925 r. starania o rewindykację klasztoru w Poznaniu. Na mocy traktatu wersalskiego rząd Polski przejął majątek państw zaborczych. W dniu 27 czerwca 1921 r. przepisano hipotekę klasztoru św. Józefa na skarb państwa. W 1934 r. Zakon OO. Karmelitów Bosych wytoczył Prokuratorii Państwa proces o sprostowanie hipoteki i przepisanie jej na dobro karmelitów. Do rozprawy merytorycznej nie doszło, gdyż Prokuratoria Państwa dążyła do oddalenia sprawy pod decyzję Komisji Mieszanej¹⁴⁰. Wskutek wybuchu II wojny światowej proces utknął w Sądzie Najwyższym.

W okresie wojny Niemcy zniszczyli i wywieźli całe wyposażenie kościoła, zamieniając go na magazyn. W 1945 r., w czasie walk o cytadelę, kościół uległ poważnemu zniszczeniu, a klasztor został w 50% zrujnowany i wypalony.

Bezpośrednio po wyzwoleniu Poznania w dniu 23 lutego 1945 r., z polecenia o. prowincjała Józefa Prusa stanął na ruinach klasztoru br. Cyryl od Matki Bożej. W kwietniu przybył do Poznania sam o. prowincjał i uzyskał od ks. bpa Walentego Dymka warunkowe zezwolenie na objęcie klasztoru, o ile wojsko zgodzi się na jego oddanie¹⁴¹. O. prowincjał zwrócił się za pośrednictwem gen. dziekana W. P. ks. Stanisława Warchałowskiego do marszałka Roli Żymierskiego z prośbą o oddanie klasztoru Zakonowi. Po uzyskaniu zgody marszałka, ks. Warchałowski wystosował pismo z dnia 1 czerwca 1945 roku do dowódcy OW. w Poznaniu, zlecając mu oddanie ruin klasztoru św. Józefa pierwotnym właścicielom¹⁴². Dowódca Okręgu Wojskowego w Poznaniu ppłk Nieniewski pismem z dnia 1 sierpnia 1945 r. przekazał zniszczony klasztor karmelitom¹⁴³. Protokół zdawczo-odbiorczy spisano 8 sierpnia tegoż roku w kancelarii Rejonowego Zarządu Kwat. Bud. w Poznaniu¹⁴⁴. Komisyjnie przekazano Zakonowi kościół, klasztor, zabudowania (zniszczone w ogrodzie) oraz ogród. Ogólna kwadratura przekazanej nieruchomości

¹³⁹ Tamże k. 3; AKP 7. Akta rewindykacji klasztoru ... k. 24—28.

¹⁴⁰ Tamże k. 143 i n.

¹⁴¹ *Kronika klasztoru Św. Józefa OO. Karmelitów Bosych w Poznaniu*. Tom I od 1945 r. s. 121.

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ AKP 24 k. 27.

¹⁴⁴ Tamże k. 28.

wynosiła 46 313 m². Na tej podstawie karmelici ponownie objęli w swe posiadanie (po 144 latach) zniszczony konwent.

W czerwcu 1945 r. w skład zgromadzenia wchodzili:

1. O. Antoni od Dzieciątka Jezus (Foszczyński), przełożony
2. O. Albin od Jezusa Hostii (Dziuba)
3. Br. Serafin od św. Teresy od Dz. J. (Chucherko)
4. Br. Cyryl od Matki Bożej (Kowalewski).

Zakonnicy natychmiast przystąpili do odbudowy kościoła i klasztoru. Najpierw urządzili prowizoryczną kaplicę do nabożeństw na miejscu obecnego chóru zakonnego. Do końca roku 1945 przeprowadzono kapitalny remont wiązań dachowych nad kościołem. Zużyto 34 m³ drzewa budulcowego oraz ok. 60 000 nowych dachówek. Naprawiono wyłomy w murach. Uzupełniono zwalone gzymsy, obramienia i nadproża okienne. Do końca tego roku zainwestowano 586.000 zł. Z Urzędu Konserwatora Zabytków klasztor otrzymał na remont 209.000 zł. Z Biura Odbudowy Miasta 200 worków wapna, 60 worków cementu, 45 m² szkła okiennego, 3 kubiki drzewa, 8000 dachówek i 50.000 zł na wypłaty robotnikom. W 1956 r. wprawiono do kościoła 19 okien metalowych. Okna wykonał zakład ślusarski Józefa Tomaszowskiego w Żabikowie za cenę 60.000 zł, według projektu arch. Stefana Sawickiego. Prace szklarskie wykonał zakład Józefa Mantyka w Poznaniu za 15.940 zł. W l. 1946—1948 prace remontowo-budowlane koncentrowały się w budynku klasztornym. Prawie od fundamentów wyciągnięto mury w południowym skrzydle. W miejsce zniszczonych sklepień położono płyty żelbetowe. Całość gmachu pokryto dachówką na nowej więźbie dachowej. Pracami remontowo-konserwatorskimi i budowlanymi kierował z upoważnienia Miejskiego Konserwatora Zabytków arch. Stefan Sawicki. Instalacje elektryczne w kościele i klasztorze kosztowały 400.000 zł. Prace blacharsko-kanalizacyjne wykonał zakład Stanisława Pieczyńskiego za 112.110 zł. W 1947 r. rozpoczęto prace nad rekonstrukcją pierwotnej fasady kościoła. Na ten cel Ministerstwo Kultury i Sztuki udzieliło subwencji w kwocie 300.000 zł. Po zbiciu tynku odkryto zamurowane nisze i pierwotne podziały architektoniczne. W miejsce rozebranej glorietyki wybudowano w zwieńczeniu tympanon. Plan rekonstrukcji fasady opracował arch. Al. Holas¹⁴⁵. Pracami murarskimi kierował Mikołaj Duszak, mistrz murarski z Żabikowa. Prace przy fasadzie i tynkowaniu zewnętrznych elewacji kościoła ukończono w 1950 r. Prace zaś nad wewnętrznym wystrojem i wyposażeniem skrzydła południowego i zachodniego klasztoru trwały do 1953 r. Ogrody klasztorne otoczono w 1948 r. parkanem murowanym według projektu arch. Stefana Sawickiego. Całość prac odbudowy klasztoru do 1953 r. kosztowała ok. 10 milionów zł¹⁴⁶.

¹⁴⁵ APKB w Czernej. Kartografia: AKP 6.

¹⁴⁶ AKP 10—20. *Akta klasztoru OO. Karmelitów Bosych w Poznaniu.*

W tym okresie w odbudowę klasztoru włożyli wiele pracy i troski o. Antoni Foszczyński, o. Paweł Gut, br. Cyryl Kowalewski i inni zakonnicy tam przebywający. O. Antoni i o. Paweł, jako przełożeni kierowali całokształtem prac odbudowy, organizowali ekipy budowlane, załatwiali sprawy urzędowe, najmowali rzemieślników, zawierali umowy z wykonawcami, podejmowali starania o materiały budowlane, a zwłaszcza o potrzebne fundusze. Koszty odbudowy poza dotacjami państwowymi, pokrywał zarząd prowincji oraz wierni. W tym celu zawiązał się (w październiku 1945 r.) Komitet Odbudowy Kościoła Św. Józefa, który zbierał ofiary wśród wiernych, oraz organizował kulturalne imprezy z przeznaczeniem dochodu na odbudowę klasztoru.

12. PRZEBUDOWA

I REWALORYZACJA ARCHITEKTURY KLASZTORU

Dnia 25 czerwca 1952 r. Definitorium Prowincjalne podniosło do rangi przeoratu zakonny dom w Poznaniu, przeznaczając go na Kolegium Filozoficzne prowincji. Od września tegoż roku kolegium rozpoczęło swą działalność dydaktyczno-naukową. Sam budynek na zewnątrz był odstrasający. Na jego elewacjach pozostały zmurszałe tynki i ślady działań wojennych. Całe północne skrzydło (z wyjątkiem refektarza) czekało na odbudowę i straszło pustką zwalonych stropów i otworów okiennych, zabitych deskami. Oddane do użytku dwa skrzydła — południowe i zachodnie — stanowiły część mieszkalną klasztoru. Brakowało natomiast sal wykładowych, rekreacyjnych, magazynu bibliotecznego i czytelnii oraz odpowiednich urządzeń sanitarnych, a zwłaszcza łazienek. Chór zakonny wymagał całkowitej przebudowy i modernizacji.

Po dokładnym zapoznaniu się ze stanem faktycznym kolegium i z planami przebudowy, Definitorium Prowincjalne w dniu 5 lipca 1962 r. podjęło decyzję budowy nowego chóru zakonnego, łazienek i urządzeń sanitarnych oraz przebudowy całego skrzydła północnego i pełnego zagospodarowania go dla potrzeb Kolegium Filozoficznego. Kierownikiem budowy i nadzoru ze strony zarządu prowincji został zamianowany o. Apoloniusz od Niep. Pocz. NMP (Hipolit Godyń), definitor prowincjalny i dyrektor Wydawnictwa OO. Karmelitów Bosych w Krakowie¹⁴⁷. Plany i dokumentację techniczną opracował arch. Franciszek Morawski. Budowę rozpoczęto 7 lipca 1962 r., a zakończono w czerwcu 1966 r. uroczystym poświęceniem nowego chóru zakonnego. W tym okresie przebudowano kilka cel na parterze i I piętrze, oraz urządzono salę rekreacyjną dla ojców i teatralną dla kleryków w północno-zachod-

¹⁴⁷ W każdym tygodniu na parę dni dojeżdżał z Krakowa do Poznania.

nim narożu klasztoru. W północnym skrzydle nad refektarzem wybudowano duży magazyn biblioteczny z metalowymi regałami na książki. Korytarz na I p. przyozdobiono pilastrami z tokańskimi kapitelami, a sklepienia gurtami. Od strony ogrodu urządzono salę wykładową. Na II piętrze, po obu stronach skrzydła, wybudowano pokoje mieszkalne i salę rekreacyjną z korytarzem pośrodku kondygnacji. W północno-wschodnim narożu zlokalizowano szeroką klatkę schodową, łączącą wszystkie kondygnacje z przejściami do chóru zakonnego, zakrystii, refektarza i piwnic. Za ścianą prezbiterium kościoła wybudowano od fundamentów okazały, nowy chór zakonny, nakryty kolebkowym sklepieniem, a pod nim salę do ekspozycji lub zebrania brackich, arkadowy westybul przed zakrystią, mały magazyn i toalety. Naprzeciw chóru zakonnego, na zachodniej elewacji, wybudowano pośrodku skrzydła trzykondygnacyjny ryzalit, zwieńczony tympanonem, z łazienkami i urządzeniami sanitarnymi na wszystkich kondygnacjach. Po bokach ryzalitu wybudowano arkadowe werandy z tarasami na poziomie I piętra. Wszystkie elewacje w prostokątnym podwórzu zostały otynkowane. Otwory okienne ozdobiono stylowymi obramieniami i parapetami na konsolkach. Szczególnego uroku dodaje wykusz na I piętrze z klatką schodową do chóru zakonnego, osadzony na żelbetowych wspornikach, zwieńczonych arkadowo. Na ścianie wykusza zawieszono krzyż z korpusem, a w narożu kutą latarnię (ryc. 36). Fundamenty elewacji w kwadracie zostały osuszone przez wykonanie nowej kanalizacji ze studzienkami. W środku kwadratu postawiono postument z rzeźbą św. Józefa na cokole. W tym też czasie przeprowadzono instalacje centralnego ogrzewania w skrzydle zachodnim i północnym z kotłownią pod prezbiterium kościoła. W skrzydle południowym dopiero w 1969 r. wykonano centralne ogrzewanie wraz z umywalkami i bieżącą wodą w celach mieszkalnych.

Umiejętne wkomponowanie nowych struktur i rozwiązań architektonicznych w barokowe założenie klasztoru, stworzyło dzieło piękne i trwałe oraz podniosło walory artystyczne zabytku do granic, jakich nigdy przedtem nie posiadał. Zawdzięczać to należy kierownikowi budowy o. Apoloniuszowi Godyniowi, który wiele czasu, troski i serca poświęcił temu dziełu.

Uwieńczeniem renowacji i konserwacji zabytkowego zespołu klasztornego było otynkowanie zewnętrznych elewacji budynku, staraniem o. przeora Dionizego Ludowicha w 1974 r.

13. OPIS CHÓRU ZAKONNEGO

Oratorium usytuowane na I piętrze za centralną elewacją prezbiterium kościoła o wymiarach szer. 6, dł. 17,33 m. Sklepienia kolebkowe na stalowej konstrukcji wykonane systemem Rabbitza, przyozdobione sztu-

katerią w kształcie figur geometrycznych (ryc. 37). W ścianie prezbiterialnej dwie nisze konchowe z rozetą pośrodku. Elementy dekoracyjne architektury sklepienia i nisz złożone. Wnętrze oświetlone pięcioma dużymi oknami od strony zachodniej, z witrażowym szkłem koloru złotogow ołowiu. Podłoga parkietowa. W części prezbiterialnej położonej o trzy stopnie wyżej — ołtarz (drewniany stół), wielki krzyż z rzeźbionym korpusem na centralnej ścianie i pancerne tabernakulum z *Sanctissimum* z boku ołtarza. Pod ścianami dębowe stalle dla zakonników. Przy wejściu na ścianie obraz Matki Bożej Szkaplerznej z XVII w., o wymiarach szer. 87, wys. 120 cm w złożonej ramie. Obraz pochodzi z klasztoru karmelitów bosych w Przemyślu.

Zakrystia oratorium usytuowana jest nad kaplicą Matki Bożej Ostrobramskiej, z dwoma oknami do prezbiterium kościoła. Przed chórem hall wejściowy z krzyżowym sklepieniem i posadzką z płytek terakoty. Stąd prowadzą urocze klatki schodowe do studentackiej kaplicy (nad zakrystią), do studentatu na II piętro, na korytarz ojców (I piętro) i do zakrystii.

14. WYKAZ ZABYTEKOWYCH OBRAZÓW W KLASZTORZE ¹⁴⁸

W prezbiterium kościoła:

1. Upadek Chrystusa w drodze na Kalwarię. Malował A. Tschautsch w 1878 r. Olej., płtn. 515×320 cm (pierwsza liczba oznacza szerokość a druga wysokość obrazu). Bez ram.
 2. Boże Narodzenie. Malował A. Tschautsch w 1878 r. Olej., płtn. 513×320 cm. Bez ram.
- Obrazy ze zbiorów o. Sykstusa Adamczyka OCD.

W zakrystiach:

3. Konanie Chrystusa w Ogrojcu, ze sceną śpiących apostołów. Haft. XVIII/XIX w. 53×65 cm.
4. Przebicie serca św. Teresy z Avila. Malował Bukowski dla kościoła ss. karmelitanek w Poznaniu. Olej., płtn. 104×170 cm.
5. Św. Jan od Krzyża. Malował Bukowski dla kościoła ss. karmelitanek w Poznaniu. Olej., płtn. 1 poł. XX w. 106×170 cm.

W refektarzu:

6. Św. Mikołaj, bp Miry, z trojgiem małych dzieci. Olej., płtn. XVIII w. 80×120 cm.
7. Chrystus przywiązany do słupa. Olej., płtn. XVIII w. 97×132 cm.
8. Św. Joachim zapoznaje Matkę Bożą z księgami świętymi. Olej., płtn. XIX w.

¹⁴⁸ Wykaz obrazów według stanu z 1977 r.

9. Biskup w szatach pontyfikalnych (św. Augustyn?). W tle zmartwychwstały Chrystus.
Olej., płtn. XIX w. 80×120 cm.
10. Kopia obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej. Malowała J. Klimono, Kraków 1947 r.
Olej., deska, 150×200 cm.

W korytarzach na parterze:

11. Obraz Matki Możej Berdyczowskiej.
Olej., płtn. XIX w. 92×122 cm.
12. Chrystus niosący krzyż. Kopia cudownego obrazu we Lwowie w kościele karmelitów.
Olej., płtn. XVIII w. 62×84 cm.
13. Św. Mateusz ewangelista.
Olej., płtn. XVIII w. 62×84 cm.
14. Św. Teresa z Avila w drodze na fundację.
Olej., płtn. XVII/XVIII w. 58×80 cm.
15. Karmelitanka trzymająca w ręce serce.
Olej., płtn. XVII w. 67×94 cm.
16. Śmierć świętego zakonnika.
Olej., płtn. XVIII w. 84×101 cm.
17. Śś. Florian i Wawrzyniec, męczennicy.
Olej., płtn. XVII w. 75×103 cm.
18. Nawiedzenie NMP.
Olej., płtn. XVIII/XIX w. 103×132 cm.
19. Matka Boża z Dzieciątkiem Jezus.
Olej., płtn. XIX w. 71×91 cm.
20. Żołnierz Chrystusowy. Alegoria.
Olej., płtn. XVII w. 95×138 cm.
21. Matka Boża Bolesna.
Olej., płtn. XVIII w. 74×99 cm.
22. Serce Pana Jezusa.
Olej., płtn. 1 poł. XX w. 92×135 cm.
23. Matka Boża z Dzieciątkiem Jezus.
Olej., płtn. XVIII w. 77×100 cm.
24. Matka Boża z Dzieciątkiem Jezus (z welonem opadającym na czoło).
Olej., płtn. XVII/XVIII w. 74×100 cm.
25. Św. Barbara na tle baszty.
Olej., płtn. XVIII w. 79×114 cm.
26. Wybawianie dusz czyśćcowych.
Olej., płtn. XVIII w. 75×120 cm.
27. Stygmatyzacja św. Franciszka z Asyżu.
Olej., płtn. XVII/XVIII w. 82×136 cm.
28. Św. Teresa z Avila przy pisaniu książki.
Olej., płtn. XVIII w. 90×117 cm.
29. Matka Boża Śnieżna.
Olej., płtn. XVII w. 119×160 cm.
30. Chrystus Ubiczowany.
Olej., płtn. 2 poł. XVIII w. 59×74 cm.

W kruzgankach na I piętrze:

31. Wizerunek prawdziwego zakonnika.
Olej., płtn. XVII w. 95×136 cm.

32. Św. królowa rozdała jałmużnę ubogim na tle pałacu. Olej., płtn. XVIII w. 130×91 cm.
33. Matka Boża z Dzieciątkiem Jezus w płaszczu ze złożonymi kwiatami. Olej., płtn. XVII w. 82×108 cm.
34. Biczowanie Chrystusa na dziedzińcu Piłata. Olej., płtn. XVIII w. 142×83 cm.
35. Św. Jan Chrzciciel nad Jordanem. Olej., płtn. XVIII w. szer. 75×102 cm.
36. P. Jezus rozmawia ze Samarytanką przy studni. Olej., płtn. XVIII w. 143×84 cm.
37. Zdjęcie Pana Jezusa z krzyża. Olej., płtn. XIX w. 68×96 cm.
38. Ostatnia Wieczera Pańska. Na drugim planie, w perspektywie, scena umywania nóg Apostołom. Olej., blacha miedziana. XVII w. 95×68 cm.
39. Cierniem ukoronowanie Chrystusa. Olej., płtn. XVIII w. 129×80 cm.
40. Św. Teresa z Avila (z książką wskazującą na tekst: „*Filii observate legem Matris vestrae*”). Olej., płtn. XVII w. 58×74 cm.
41. Pan Jezus przywiązany do słupa. Olej., płtn. XVIII w. 61×82 cm.
42. Wyszczędzenie Chrystusa. Olej., płtn. XVIII/XIX w. 80×72 cm.
43. Matka Boża Bolesna. Olej., płtn. XVII w. 71×90 cm.
44. Pustelnik na samotności. Olej., płtn. XVIII w. 79×118 cm.
45. Judasz całuje Chrystusa. Olej., płtn. XVIII w. 72×81 cm.
46. Chrystus dźwigający krzyż. Olej., płtn. XIX w. 141×239 cm.
U dołu zamazany napis: „*M. Hümler v.d.m. cruce Berthae genitae Zimmernam... fil. Gerthrudis 1806, pie donaverunt 1868*”. Obraz ten znajdował się w bocznym ołtarzu kościoła Św. Józefa w l. 1935—1940.
47. Rozmowa Chrystusa z młodzieńcem. Olej., płtn. 1 poł. XX w. 90×73 cm.
Koplował: O. Karło Gaško.

W krużgankach na II piętrze:

48. Św. Józef z Dzieciątkiem Jezus. Obraz z wielkiego ołtarza. Malował Karelowski. Olej., płtn. XIX w. 126×270 cm.
49. Matka Boża Szkaplerzna. Olej., płtn. 1 poł. XX w. 112×162 cm. Rama złożona.
50. Męczeńska śmierć SS. Karmelitanek z Compiègne. Malował K. Szmuto. Olej., płtn. 1 poł. XX w. 138×215 cm.
51. Przebicie serca św. Teresy z Avila. Olej., płtn. XVIII w. 158×230 cm. Bez ram.
52. Św. Piotr z kluczem w ręce. Olej., płtn. XVIII w. 100×122 cm. Rama złożona.
53. Matka Boża Niepokalanie Poczęta, na kuli ziemskiej. Olej., płtn. XIX/XX w. 95×148 cm.

54. Św. Teresa z Avila z piórem i księgą.
Olej., płtn. 1 poł. XX w. 97×190 cm.
Na dole napis: „C H dono Marino Kwilecki (?)”.
55. Święta Rodzina w Nazarecie.
Olej., płtn. XVII/XVIII w. 97×132 cm. Rama złożona.
Na „królewskiej” klatce schodowej.
56. Chrystus przywiązany do słupa.
Olej., płtn. XVIII w. 88×150 cm.
Obraz przywieziony z Przemyśla przez o. Leonarda Kowalówkę.
57. Matka Boża Szkaplerzna z św. Józefem i Teresą z Avila.
Olej., płtn. XVII/XVIII w. 160×270 cm.
58. Św. Maria Magdalena pokutnica.
Olej., płtn. 2 poł. XVIII w. 120×160 cm.
59. *Ecce Homo* w owalu.
Olej., płtn. XIX w. 51×64 cm.

NB. Powyższy zbiór obrazów w przeważającej liczbie pochodzi z klasztoru SS. Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesołej. Pierwotnie należały do klasztorów Św. Marcina, Niepokalanego Poczęcia NMP i Św. Michała w Krakowie. Wszystkie te obrazy wymagają gruntownej konserwacji.

15. WYKAZ PRZEORÓW KLASZTORU ¹⁴⁹

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędu
1	O. Marcin od św. Teresy (Kos)	1618—1619
2	O. Marcin od św. Teresy (Kos)	1619—1622
3	O. Michał od Zwiastowania (Michael a Vidarte)	1622—1625
4	O. Franciszek od Najśw. Maryi Panny	1625—1628
5	O. Hieronim od św. Teresy	1628—1629
6	O. Grzegorz od św. Jana Ew.	1629—1631
7	O. Bonawentura od św. Andrzeja (Andrzej Winkler)	1631
8	O. Grzegorz od św. Jana Ew.	1631—1632
9	O. Albert od św. Marii Magdaleny	1632—1634
10	O. Arseniusz od św. Alberta (Empel)	1634—1637
11	O. Stanisław od św. M. Magdaleny	1637—1640
12	O. Leonard od Jezusa	1640—1643
13	O. Teofil od św. Eliáša (Wołczyński)	1643—1646
14	O. Jacek od Matki Bożej (Włodarz)	1646—1649
15	O. Fabian od Jezusa Maryi	1649—1652
16	O. Leonard od Jezusa	1652—1653
17	O. Sebastian od Matki Bożej	1653—1655
18	O. Celestyn od Ducha Świętego	1655—1658
19	O. Ignacy od Jezusa Maryi	1658—1661
20	O. Julian od Matki Bożej	1661—1664
21	O. Wacław od św. Bernarda	1664
22	O. Jan Chryzostom od Niep. Począ. NMP	1664—1667

¹⁴⁹ Podstawa źródłowa: AKP 1. *Historia conventualis*; AP 10. *Acta Provinciae Sancti Spiritus ab anno 1760*.

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędu
23	O. Cyprian od Matki Bożej	1667
24	O. Florian od św. Mikołaja	1667—1670
25	O. Fulgenty od św. Andrzeja	1670—1673
26	O. Anastazy od Ducha Świętego (Antoni Wysocki)	1673—1676
27	O. Bazyli od Nawiedzenia NMP	1676—1679
28	O. Mikołaj od św. Stanisława (Mikołaj Bem)	1679—1682
29	O. Mikołaj od św. Stanisława (Mikołaj Bem)	1682—1684
30	O. Mikołaj od św. Stanisława (Mikołaj Bem)	1684—1685
31	O. Mikołaj od św. Stanisława (Mikołaj Bem)	1685—1687
32	O. Bartłomiej od Jezusa	1687—1688
33	O. Remigian od Ducha Świętego (Leziński)	1688—1691
34	O. Demetriusz od Wszystkich Św. (Piotr Chromiński)	1691—1694
35	O. Karol Feliks od św. Teresy (Władysław Tomicki)	1694—1697
36	O. Karol Feliks od św. Teresy (Władysław Tomicki)	1697—1699
37	O. Demetriusz od Wszystkich Św. (Chromiński)	1699—1700
38	O. Demetriusz od Wszystkich Św. (Chromiński)	1700—1703
39	O. Konstanty od św. Elizeusza	1703—1706
40	O. Amadeusz od św. Jana (Stanisław Amadeusz)	1706—1709
41	O. Amadeusz od św. Jana (Stanisław Amadeusz)	1709
42	O. Anioł od św. Kazimierza (Wojciech Majer)	1709—1710
43	O. Paweł od św. Jakuba (Kazimierz Gierulski)	1710—1711
44	O. Adeodat od św. Michała (Szymon Burzyński)	1711—1712
45	O. Augustyn od św. Gerarda (Gaspar Neüerlich)	1712
46	O. Bonawentura od św. Piotra	1712—1715
47	O. Walenty od św. Józefa	1715—1717
48	O. Józef od Imienia Maryi	1717—1718
49	O. Barnaba od Wniebowzięcia NMP	1718—1721
50	O. Demetriusz od Wszystkich Św. (Chromiński)	1721—1724
51	O. Mateusz od św. Eufozyny (Antoni Oporowski)	1724—1725
52	O. Tomasz od św. Macieja (Gaspar Zygmuntowicz)	1725—1726
53	O. Idzi od Krzyża (Orliński)	1726—1727
54	O. Pankracy od św. Elizeusza (Jan Stanilewicz)	1727—1729
55	O. Paulin od św. Piotra (Stanisław Sokołowski)	1729—1730
56	O. Romuald od św. Stefana (Józef Mielczarkowicz)	1730—1733
57	O. Augustyn Aureliusz od WW. SS. (Leonard Sławęcki)	1733—1736
58	O. Gabriel od Jezusa (Jan Ongirski)	1736—1737
59	O. Florian od Oczyszczenia NMP (Antoni Groth)	1737—1739
60	O. Bogusław od Wniebowzięcia NMP (Józef Odachowski)	1739—1742
61	O. Bogusław od Wniebowzięcia NMP (Józef Odachowski)	1742—1745
62	O. Patrycjusz od bł. Jozafata (Antoni Moszyński)	1745
63	O. Modest od Zaślubin NMP (Kazimierz Bychowiec)	1745—1748
64	O. Bogusław od Wniebowzięcia NMP (Józef Odachowski)	1748—1751
65	O. Anioł od św. Stanisława (Józef Knop)	1751—1754
66	O. Józef od św. Kazimierza	1754—1755
67	O. Hilary od NMP (Stanisław Łomacki)	1755—1757
68	O. Bogusław od Wniebowzięcia NMP (Józef Odachowski)	1757—1759
69	O. Franciszek Ksaw. od Opieki św. Józefa (Ogierski)	1759—1760
70	O. Wojciech od św. Anny (Józef Szperna)	1760—1763
71	O. Florian Karol od Wniebowzięcia NMP	1763—1766
72	O. Ignacy od Matki Bożej Anielskiej (Piłomiński)	1766—1769

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędu
73	O. Ludwik Aureliusz od św. Floriana (Wł. Bełęcki)	1769—1772
74	O. Marcin od św. Różańca (Stanisław Kantelli)	1772—1775
75	O. Walerian od św. Damazego (Wojciech Wyczyński)	1775—1778
76	O. Ludwik Aureliusz od św. Floriana (Bełęcki)	1778—1779
77	O. Wincenty od Opieki św. Józefa (Wojciech Kłodziński)	1779—1781
78	O. Fryderyk od św. Kaspra	1781—1784
79	O. Telesfor od Jezusa (Ignacy Gaździcki)	1784—1787
80	O. Faustyn od Zwiastowania NMP	1787—1790
81	O. Lambert od Najśw. Sakramentu (Bugajewicz)	1790—1793
82	O. Walerian od św. Damazego (Wojciech Wyczyński)	1793—1796
83	O. Walerian od św. Damazego (Wojciech Wyczyński)	1796—1799
84	O. Efreem od św. Scholastyki (Piotrowicz)	1799—1801
85	O. Antoni od Dzieciątka Jezus (Andrzej Foszczyński), prezes	1945—1946
86	O. Antoni od Dzieciątka Jezus (Andrzej Foszczyński), prezes	1946—1947
87	O. Paweł od św. Piotra (Władysław Gut), prezes	1947—1948
88	O. Paweł od św. Piotra (Władysław Gut), prezes	1948—1951
89	O. Zygmunt od św. Józefa (Bolesław Kucharski)	1951—1954
90	O. Konstantyn od Trójcy Św. (Władysław Patecki)	1954—1957
91	O. Romeusz od św. Awertana (Wł. Bodzenta)	1957—1960
92	O. Jan Chrzyciel od Jezusa Maryi (Stanisław Kołaczek)	1960—1962
93	O. Tadeusz od Mądrości Bożej (Józef Cholewa)	1962—1963
94	O. Michał od Jezusa Maryi (Tadeusz Machejok)	1963—1964
95	O. Roman od Ran Chrystusa (Roman Pajak)	1964—1966
96	O. Dionizy od Narodz. Pańskiego (Tadeusz Ludowich)	1966—1969
97	O. Makary od Dusz Czyścowych (Alojzy Nowak)	1969—1971
98	O. Dionizy od Narodz. Pańskiego (Tadeusz Ludowich)	1971—1972
99	O. Dionizy od Narodz. Pańskiego (Tadeusz Ludowich)	1972—1975
100	O. Bazyli od św. Anzelma (Stanisław Jabłoński)	1975—1978

16. WYKAZ ZMAREŁYCH ZAKONNIKÓW

POGRZEBANYCH W PODZIEMIACH KOŚCIOŁA ŚW. JÓZEFA

Lp.	Data śmierci	Imię, nazwisko i dane personalne
1	8 V 1625	Br. Marcin od św. Jakuba, kleryk, lat 27
2	9 V 1625	Br. Euzebiusz od św. Prokopa (Tyranowski), kleryk
3	1625	Br. Łukasz od św. Józefa, lat 25
4	15 VII 1625	O. Dominik od Jezusa Maryi (Debołecki), podprzeor
5	18 VII 1625	Br. Klemens od św. Andrzeja
6	10 VIII 1625	Br. Mateusz od św. Teresy, lat 24
7	1 XI 1625	O. Maciej od św. Wawrzyńca (Straszowski)
8	13 IV 1630	O. Paweł od św. Piotra
9	1631	Br. Sebastian
10	10 XII 1638	Br. Jakub od św. Anny
11	30 VIII 1641	O. Stanisław od Jezusa (Naskielski)
12	19 X 1653	O. Leonard od Jezusa, przeor

Lp.	Data śmierci	Imię, nazwisko i dane personalne
13	20 X 1653	Br. Wawrzyniec od Matki Bożej
14	22 X 1653	Br. Piotr
15	1656	O. Kandyd od św. Józefa
16	24 IV 1657	O. Innocenty od Ducha Świętego
17	22 VII 1657	Br. Błażej od św. Marii-Magdaleny
18	1657	O. Izydor od Niep. Pocz. NMP
19	1658	Br. Jan od św. Wojciecha
20	28 III 1662	O. Kasper od św. Teresy
21	8 IV 1664	O. Bernard od św. Józefa
22	6 VIII 1664	O. Jan Chrzyciel od św. Wawrzyńca
23	17 VIII 1666	O. Reginald od św. Andrzeja
24	22 VII 1668	Br. Szymon od Oczyszczenia NMP
25	27 VII 1668	Br. Benedykt, oblat
26	10 III 1671	O. Just od św. Teresy
27	1675	O. Wacław od św. Bernarda
28	1676	O. Damian od św. Eliasza
29	1678	O. Hipolit od Matki Bożej
30	1678	O. Damascen od św. Teresy
31	1685	O. Piotr Filip od św. Teresy
32	1689	O. Stanisław od Narodzenia Pańskiego
33	22 IX 1689	O. Albert od Męki Jezusa (Jan Bochen)
34	1693	O. Marceli od św. Antoniego
35	1695	O. Tadeusz od św. Szymona
36	1699	Br. Symforian od św. Stanisława
37	1699	Br. Symplicjan od św. Teresy
38	1701	O. Placyd od Nawiedz. NMP (Hofmański)
39	1702	Br. Łazarz od Oczyszczenia NMP, donat
40	1703	O. Urban od św. Januarego, podprzeor
41	1705	O. Władysław od bł. Jana od Krzyża (Jan Punowski)
42	1707	O. Remigiusz od Ducha Świętego
43	12 XII 1708	O. Tomasz Akw. od św. Jakuba (Michał Serhegiewicz)
44	29 III 1709	Br. Wawrzyniec od św. Michała
45	4 V 1709	O. Gerard od św. Kazimierza
46	25 VI 1709	O. Wacław od Ścięcia św. Jana (Andrzej Brukner)
47	3 IX 1709	O. Brokard od św. Wawrzyńca (St. Stachalski)
48	28 VII 1709	O. Amadeusz od św. Jana Chrzyciela (Stanisław Amadeusz)
49	30 VII 1709	O. Makary od Narodz. NMP (Maciej Jeżycki)
50	6 VIII 1709	O. Placyd od Narodz. NMP (Andrzej Sosnowski)
51	6 VIII 1709	O. Kasper od św. Anasztazego (Mikołaj Łacki)
52	10 VIII 1709	O. Stefan od Nawiedz. NMP (Andrzej Niepotowski)
53	17 VIII 1709	Br. Samuel od św. Idziego (Krzysztof Mieczkowski)
54	26 IX 1709	O. Roch od św. Wojciecha (Tomasz Wychnikowicz)
55	10 IX 1709	O. Rudolf od św. Walentego (Jan Kleinspöln)
56	10 X 1709	O. Marcin od św. Cyryla (Jan Gallas) w Łopiennej
57	1713	Br. Antoni od św. Agnieszki, donat
58	1714	O. Michał od Najśw. Sakramentu
59	1714	O. Melchior od św. Feliksa (Szymon Kalina)
60	1716	O. Jakub od św. Augustyna (Stanisław Sikorski)
61	1716	O. Celestyn od św. Józefa
62	1717	O. Jakub od św. Anny (?)

Lp.	Data śmierci	Imię, nazwisko i dane personalne
63.	1721	O. Barnaba od Wniebow. NMP (Jan Chocimowicz)
64.	1722	Br. Paweł od św. Jakuba, donat
65.	1732	O. Justus od św. Konstantyna (Paweł Praśnicki)
66.	1732	Br. Kazimierz od św. Stanisława (St. Zaleski)
67.	1741	Br. Dydak od św. Stanisława, donat
68.	1741	Br. Konstanty od św. Stanisława (Kazimierz Niedzielski)
69.	1748	Br. Michał od św. Franciszka, donat
70.	1757	O. Hilary od Jezusa Maryi (Stanisław Łomacki)
71.	1758	O. Bernard od Wnieb. NMP (Piotr Friedrich)
72.	1759	O. Bogusław od Wniebow. NMP. (Józef Odachowski), przeor
73.	1759	O. Maurycy od Krzyża (Wawrzyniec Bielawczyk)
74.	1759	O. Anioł od św. Stanisława (Józef Knop)
75.	1762	O. Gerard od św. Mateusza (Adam Jastrzębski)
76.	1762	Br. Aleksander od św. Floriana (Kazimierz Kuczkowski)
77.	1763	O. Bertold od Zwiast. NMP (Szymon Buswicz)
78.	1765	O. August od św. Mateusza (Antoni Chanowski)
79.	1766	O. Elizeusz od błog. Jana Kantego
80.	1770	O. Chryzostom od Ofiar. NMP (Kasper Niziałkowski)
81.	1772	O. Patrycy od Opieki św. Józefa
82.	1775	Br. Pafnucy od Nawiedzenia NMP, donat
83.	1776	O. Jozafat od św. Kazimierza (Jakub Bochen)
84.	1778	Br. Jan od Wniebowst. Pańskiego, donat, lat 62
85.	1778	O. Ludwik Aureliusz od św. Floriana (Wł. Bełęcki), przeor
86.	1782	Br. Kazimierz od św. Łucji (Wojciech Urbanowicz), lat 73
87.	1782	O. Seweryn od św. Wojciecha (Wojciech Szczepanowski)
88.	1783	Br. Wacław od św. Kazimierza, donat, lat 44
89.	1784	O. Adrian od Imienia Maryi (Franciszek Buła), lat 70
90.	1784	O. Norbert od Najśw. Sakramentu (Mikołaj Rydlewski), lat 63
91.	1786	Br. Marcin od św. Stanisława Kostki, donat, lat 62
92.	1788	Br. Kazimierz od Archanioła Gabriela
93.	1790	O. Marcján od św. Teresy
94.	1793	O. Brokard od Nawiedz. NMP (Maciej Borkowski), lat 54
95.	1795	Br. Mateusz od św. Macieja
96.	1800	O. Serafin od św. Mateusza, lat 70
97.	1800	O. Walerian od św. Damazego (Wojciech Wyczyński), lat 69
98.	1801	Br. Józef od Zaślubin NMP, lat 79
99.	22 V 1950	O. Antoni od Dzieciątka Jezus (Andrzej Foszczyński), lat 66

ANEKS

Zatwierdzenie klasztoru Karmelitów Bosych w Poznaniu

Warszawa 25 stycznia 1640

Król Polski Władysław IV zatwierdza fundację klasztoru Karmelitów Bosych w Poznaniu za bramą Wroniecką, wraz ze wszystkimi nabytymi nieruchomościami, uwalniając je od publicznych ciężarów.

Or. zaginiony.

Kop. AGAD w Warszawie. Metryka Koronna 186. Regestrum secundum privilegiorum et inscriptionum Cancellariae Maioris S.R.M. annorum 1639—1641

k. 138v—139v.; APKB w Czernej. AKLW 22. *Munimenta varia authentica circa fundos conventus carmelitarum discalceatorum leopoliensis ... s. 497.*

Vladislaus IV, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae, Smolensciae, Severiae, Czernichoviaeque, nec non Suecorum, Gottorum, Vandalorumque haereditarius Rex.

Significamus praesentibus litteris nostris, quorum interest universis et singulis. Praecipuam in eo omnium principum positam esse felicitatem, dum propagando cultui Divino invigilant in augendis et promovendis religiosorum divinis obsequiis mancipatorum, rationibus et emolumentis singulare inpendunt studium sedulamque in conservandis eorum libertatibus, et praerogativis collocant operam. Quo circa nos quoque sacrum PP. Carmelitarum Discalceatorum ordinem, quem in Regno hoc, non absque magna voluptate nostra totiusque christianitatis fructu florentem videmus, singulari nostro patrocinio et benevolentia prosequentes, eidemque impense faventes, ac omni ex parte prospectum esse cupientes, non possumus nisi prosperimos nobis Regnoque nostro omnium votorum et desideriorum nostrorum polliceri eventus. Cum itaque a nobis peterent confirmationem foundationis conventus ipsorum in suburbio civitatis nostrae posnaniensis, post portam Wronecensem nuncupatam locati, incorporationemque fundorum ecclesiasticis immunitatibus, haud gravatim id ipsum illis concessimus, omnesque donationes, inscriptiones et resignationes arearum fundorum, domorum, hortorum, in quibus tam ecclesia, quam monasterium aliaque aedificia eo pertinentia locata et erecta sunt: pro ut sese in latitudinem et longitudinem extendunt, et in circumferentia sua existunt, quae initium suum sumunt a fronte nimirum, quo ingressus seu aditus patet, a platea et via publica, a latero dextro versus montem dictum Lysa Góra terminatur fundo, et domo ibidem erecta conventus S. Dominici posnaniensis propria, cui adiacet curia cum horto quondam dicta nobilium Orzelskich eidem conventui PP. Discalceatorum incorporata. A sinistro vero latere versus civitatem, terminatur domo dicta Dybich et domo Szelagow horto vero Stypler intra quem terminum ex parte conventus continetur area dicta quondam calvinistica, hortus Chrościeżewski et hortus Czaplic. A tergo vero habet lateritium et fundum supranominati conventus S. Dominici, cui quidem lateritio, pomarium conventus, eorumdem PP. Discalceatorum protendens sese ad fundum lateritii contigue adiacet, approbandum et confirmandum duximus, uti quidem approbamus et confirmamus et ratificamus vimque perpetuae et inviolabilis firmitatis obtinere debere, declaramus praesentibus litteris nostris. Ut vero securius et liberius isdem fundis, areis, domibus et pomariis utantur isdemque pro exigentia necessitatis et prospiciendo commoditatibus suis fruantur eosdem omnes supra specificatos fundos, areas, et domos, quodquot in circumferentia supra descripta et specificata continentur, in possessionemque eorum sunt, omnesque alias domos, fundos et areas, ad praesens et in posterum, iure donationis, emptionis, successionis, vel per pia legata aut alio quovis modo, et titulo aquisitas aquirendasque ab omnibus oneribus, censibus, dationibus, proventibus castrensibus vel civilibus, publicis et privatis ac aliis oneribus quarumvis personarum exactionibus quocumque nomine nuncupate, laudatis et laudandis eximimus et exemptos esse volumus, ab eisdemque solvendis liberos facimus. Ecclesiasticisque libertatibus, praerogativis et immunitatibus adscribimus, et incorporamus, idque perpetuis temporibus et in aevum. Quod omnibus quorum interest Magistratibus, Castrensibus et civilibus posnaniensis ac aliis quibusvis exactoribus, notum esse volentes, eisdem mandatum, ut circa eas libertates et praerogativas supra specificatas, memoratos PP. Carmelitas Discalceatos conservent, et manu teneant, conservarique et manu teneri faciant, nec ullam eo nomine ipsis molestiam aut difficultatem facere praesumant. Pro gratia nostra secus non facturi... In cuius rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri iussimus. Datum Varsoviae die XV mensis Januarii Anno Domini MDCXL Regnorum nostrorum Poloniae VII Sueciae vero VIII anno. (—) Vladislaus Rex. (—) Joannes Gembicki S.R.M.